

EKONOMİK TEORİ VE ANALİZİN TARİHİ

EFİL YAYINEVİ

Ekonomik Teori ve Analizin Tarihi

AHMET ERTUĞRUL

EKONOMİK TEORİ VE ANALİZİN TARİHİ

Genel Yayın Nu.: 192

ISBN: 978-605-4579-62-4

1. Basım Mart 2014

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.©2014

Efil©2014

©Ahmet Ertuğrul

ahmet.tugrul@gmail.com

Bu kitabın tüm hakları saklıdır. Herhangi bir şekil ya da yöntemle çoğaltılamaz.

Sertifika Nu.: 12131

Sayfa ve Kapak Tasarımı: Türkan Sarı

Baskı ve Cilt: Ayrıntı Basım Yayın ve Matbaacılık Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.

Tel: (+90) 312 394 55 90 Sertifika Nu.: 13987

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Dan. Yat. ve Tic. Ltd. Şti.

Vedat Dalokay Caddesi, Ulubey Sokak, No: 6/2, GOP,

Çankaya/Ankara, Türkiye

Tel : (+90) 312 442 52 10

GSM : (+90) 541 232 00 96

Faks : (+90) 312 442 52 12

www.efilyayinevi.com

ÖNSÖZ

Sosyal bilimler kategorisi içerisinde sayılan ekonomi bilimi, modern anlamıyla insanın, ekonomik davranışlarını piyasa mekanizması içerisinde inceler. A. Smith ve diğer klâsik ekonomistlerde ve Marshall'da gördüğümüz bu anlayış, ekonomik teori ve analizin tarihi ile ilgili önemli bir sınırlamayı da zorunlu olarak ortaya koymaktadır. Yani insanın ekonomik davranışı ile piyasa mekanizması veya kavramının birlikte düşünülmesi. Bu anlamda, modern ekonomik teori ve analizin, Smith'in piyasa mekanizmasının düzenleyici rolünü keşfetmesiyle başladığı genelde kabul edilir. Bu çizgide klâsik ve neoklâsik ekonomistlerin çalışmalarının ortaya koyduğu düşünce, teori ve analizlerdeki gelişmeler büyük ölçüde bu kitabın konusu olmuştur. Bu ortodoks çizgi dışarısındaki piyasa mekanizmasının yetersizliğini, alternatiflerini, ekonominin diğer sosyal bilimler ve kurumsal yapı ile ilişkisini öne çıkaran heterodoks çizgideki çalışmalar da dengeli bir şekilde kitap kapsamına alınmıştır.

Ekonomik düşünce teori ve analiz tarihi ile ilgili literatürü oluşturan eserler incelendiğinde, bunların kapsam ve değerlendirme bakımından büyük bir benzerlik içerisinde bulduklarını söyleyebiliriz. Bu kitap da genelde bu tespitin dışında değildir. Ancak bu çizgideki eserlerde yöntem bakımından bazı farklılıklar tespit etmek de mümkündür. Bazı eserler kronolojik bir anlayış içerisinde teori ve analizdeki gelişmeleri aktarmakta, bazıları dışsal ve içsel faktörlerin etkisiyle ekonomik teori ve analizdeki yoğunlaşmalara dayalı bir dönemselleştirme içerisinde gelişmeleri incelemekte, bazı çalışmalarda da düşünce okulları öne çıkarılarak gelişmeler açıklanmaktadır. Bunların dışında sadece teoriyi yoğunlaşp, katkı sahiplerini hemen hemen hiç dikkate almayan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu yöntem farklılıklarının kendilerine özgü özellikle pedagojik anlamda fayda ve sakıncalarının bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu kitap da bu değerlendirmenin dışında değildir.

Kitapta teori ve analize katkılar, olabildiğince matematik tekniklerine dayalı çıkarsama ve kanıtlamalara girmeden yalın halleriyle dayandıkları

vizyon ve esaslar dikkate alınarak aktarılmaya çalışılmıştır. Ekonomik teori ve analize katkı sahiplerinin, düşüncelerinin oluşmasındaki kişisel etkenleri ve ortamları aktarmak için yaşam kesitlerinden bölümler kapsama alınmıştır. Bu şekilde ekonomi bilimindeki gelişme trendinde etkili içsel ve dışsal faktörlere okuyucunun dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Ayrıca özellikle kitaptaki ara değerlendirme ve bölüm sonlarındaki değerlendirmelerle teorinin ve katkı sahiplerinin ekonomik düşünce tarihi içerisindeki yerlerinin ve konularının belirlenmesine çalışılmıştır. Bütün bu konularda kitabın hangi ölçüde başarılı olduğu değerlendirmeye açıktır.

Smith'den başlayan ekonomik analizde ortodoks çizgi günümüzde, giderek matematik ve daha teknik bir şekle dönüşmüştür. Doğa bilimleri için gerekli teknikler ekonomik analizde yoğun şekilde kullanılmaktadır. Soyutlamaya dayalı matematiksel modelleme, çözümleri ve ekonometrik testleri günümüzde ekonomi biliminin en çekici konularıdır. Bu anlayış ekonomi tarihi konusunun önemini tartışmaya açmıştır.

Ekonomik teori ve analizin tarihi konusundaki tartışmalarda iki farklı çizgi gözlenmektedir. Bir görüşe göre ekonomik teori ve analiz son şekliyle okutulup öğretildiğine göre bunun tarihinin ayrıca incelenmesinin alternatif maliyetinin çok yüksek olduğu noktasındadır. Bu pozisyon, karşıtları tarafından ironik biçimde, Samuelson'dan sonra Smith'e kim ihtiyaç duyar? Şeklinde de özetlenmiştir. Karşı anlayış ekonomi biliminin; tarihinden, geçirdiği gelişme çizgisinden habersiz sadece yüksek matematik ve ekonometri bilgisiyle yetişmiş ekonomistlerin cahil bilim adamı veya teknisyen konumuna düşecekleri şeklinde en sert biçimiyle ifade edilmiştir. Birinci görüş eğilimi özellikle doğa bilimleri için daha uygun bir anlayıştır. Buna göre bilimde ilerlemenin dinamiği bir anlamda tarihi ile fazla oyalanmamaktan geçer. Ancak bu anlayışın, sosyal bilimler için geçerliliği yoktur. Ekonomi bilimi insanın ekonomik davranışı ile ilgilidir. Bu davranış, biçimlerinin şekillenmesinde; tarihsel, sosyal, kurumsal politik çok sayıda değişken faktör etkili olmaktadır. Bu nedenle sürecin bütününün incelenmesi, pedagojik yararı yanında ekonomik analiz için sağlam bir birikim sağlayacaktır. Ayrıca tarihsel süreç içerisindeki birikim, açıklayıcı gücü yüksek yeni teorilerin doğmasında alt yapıyı oluşturacaktır. Bu anlamda Cantillon, Galiani Beccaria ve tüm fizyokratlar Smith'in yolunu açmıştır. A. Marshall ve J. B. Clark yeni teorilerini v. Thünen'in izini sürerek formülleştirmişlerdir. Keynes yüz yıl sonra Malthus'un işaretinden giderek Genel Teoriyi formüle etmiştir. Parasalcı yaklaşım sonuçta dört yüz yıllık bir anlayışın yeniden formülasyonudur. Diğer teorisine bakıldığında; T. Aquinas'daki adil fiyat (just price), R. Cantillon'daki esas, asıl değer (intrinsic value) Smith'deki doğal fiyat (natural price) ve serbest rekabet piyasasındaki denge fiyatı arasındaki benzerlik ve çağrışım bir sürekliliğin ve birikimin ifadesidir. Bu

örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ekonomi bilimine bu sürekliliğin bilinci ile yaklaşmak gerekmektedir. Ekonomi tarihi öğrenmenin ve öğretmenin amacını, geçmişi bugünün bilgi ve teknik düzeyi ile değerlendirmek veya bugünün sorunlarına geçmişteki analiz teknikleriyle çözüm bulma şeklinde anlamamak gerekir. Önemli olan günümüzde geçmişin arasındaki teori ve analiz bakımından ilişkidir. Günümüzün teorik çalışmaları; geçmişin açıklayamadığı, yada eksik açıkladığı sorunlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ekonomik analizin arkasındaki fikir ve teori gökten zembille inmez. Her teori formülasyonu girişimi, geçmişte çözülememiş, eksik çözülmüş bir sorunun üzerinde yoğunlaşmakla başlar. Bunun için önce sorunun geçmişi ile ilgili gelişmeleri iyi bilmek gerekir.

Ekonomik teori ve analizin tarihi ile ilgili çalışmalarda en önemli sorun, kapsam ve tercihlerle ilgilidir. Bu, özellikle inceleme dönemlerinin, teorik ve analitik katkıların, bu katkıların kahramanlarının seçiminden kaynaklanmaktadır. Bu tür kitaplar, kuşkusuz bir tarih kitabı veya kapsamlı bir tarih taraması şeklinde değerlendirilmemelidir. Konu insanın ekonomik davranışının analizi ile ilgili gelişme çizgisinin aktarılmasıdır. Bu çizgi Schumpeter'in belirttiği gibi düzgün, kesintisiz bir çizgi değildir. Durağanlıklar vardır, sıçramalar vardır. Bu yapının oluşmasında etkili teorik katkıların ve katkı sahibi teorisyenlerin seçimi önemli bir sorundur. Bu sorun konu ile ilgili her kitapta farklı bir yaklaşımla çözümlenmiştir.

Kitapta Smith'in *Wealth of Nations*'ı modern ekonomik teori ve analizin başlangıç tarihi olarak kabul edilmiştir ve ağırlıklı olarak bu tarihten sonrası incelenmiştir. Ancak Smith'e temel oluşturan, Antik Yunan dönemine kadar uzanan tarihsel, sosyal ve ekonomik analizde kullanılan önemli kavramlarla ve yaklaşımlarla ilgili entelektüel birikim de kapsam içerisine alınmaya çalışılmıştır.

Kitabın hacmi ile ilgili kısıtlama nedeni ile Smith sonrası gelişmelerin bir bölümüne kısa açıklamalar şeklinde değinilmiş, bir bölümü de kapsam dışı bırakılmıştır. Yeni Ricardo'cu büyüme modelleri, 1960 lardaki sermaye teorisi üzerindeki tartışmalar, Sraffa ve izleyicilerinin neoklâsik üretim teorisine yönelttikleri eleştiriler, Walras çizgisinde tartışılan genel dengenin varlığı, tekliği ve kararlılığı konusundaki kanıtlamaya yönelik çok teknik çalışmalar, Walras'cı olmayan (non Walrasian) ve yeni Walras'cı (new Walrasian) modeller bu çeşit kapsam dışı konulardır. Buradaki tercihimizi belirleyen etken, bazı konuların çok teknik ve kanıtlamaya yönelik olması, diğerlerinin de genel kabul görüp egemen öğretisi içerisine tam yerleşmemiş olmalarıdır.

Kitap uzunca bir çalışma dönemi içerisinde tamamlanmıştır. Bu süreçte, bu çeşit bir çalışmanın yararlı olacağı konusundaki telkinleri ve teşvikleri nedeni ile değerli hocam Prof. Dr. Tuncer Bulutay başta olmak üzere; Prof.

Dr. Erinç Yeldan, Dr. Mine Kara, Prof. Dr. Osman Zaim ve Prof. Dr. Ömer Çolak'a teşekkürlerimi sunarım. S. Servet Taşdelen ve özellikle Adnan Yaylacı çalışmanın tümünü okuyarak gerekli düzeltmelerin yapılmasını, İhsan Feyzibeyoğlu şekillerin çizimini üstlenmişlerdir. Kendilerine teşekkür borçluyum. Yayın sırasındaki işbirliği nedeniyle Efil Yayınları adına Fethiye Çolak'a, yazım ve diğer teknik işlerdeki yardımları nedeniyle Sibel Ramazanoğlu, Murat Değirmenci ve Türkan Sarı'ya teşekkür ederim.

Bu çalışmamın tamamlanmasında bana güzel bir mekan ve ortam sağladıkları için değerli ağabeylerim Dr. Y. Müh. Orhan Yavuz ve Kazım Oksay'a ayrıca teşekkür eder, son olarak da eşim Yüksel'e sabrı, hoşgörü ve destekleri için şükranlarımı sunarım.

Kitap matematik ve teknik ayrıntılardan olabildiğince arındırılarak hazırlanmıştır. Bu haliyle; çalışmanın ekonomi bilimine aşinalığı bulunan, elemanter düzeyde ekonomi bilgisi sahibi herkes tarafından en azından çoğu bölümlerinin rahatlıkla okunup değerlendirilebileceğini düşünmekteyim. Kitap okuyucuya yararlı olduğu ölçüde onurunu emeği geçenlerle paylaşıyorum. Hata ve eksiklikler yalnızca bana aittir.

Ahmet Ertuğrul
Ankara, Şubat 2014

İÇİNDEKİLER

Önsöz	v
Kısaltmalar	xvii
GİRİŞ	1
KENDİ ÇIKARINI TAKİP (SELF-INTEREST)	3
ORTODOKS-HETERODOKS AYRIMI	3
RELATIVİST-ABSOLUTİST ANLAYIŞ	4
EKONOMİ VE SOSYAL BİLİMLER	6
EKONOMİ BİLİMİNDEKİ GELİŞME TRENDİ	8
METODOLOJİ SORUNU	13
NİÇİN EKONOMİ BİLİMİ TARİHİ?	18
KİTABIN ORGANİZASYONU	20
KAYNAKLAR	23
BÖLÜM 1: TABİİ HUKUK (NATURAL LAW)	25
ROMALILAR VE TABİİ HUKUK	26
SKOLÂSTİK DÜŞÜNCE VE TABİİ HUKUK	28
17. YÜZYIL VE SONRASI TABİİ HUKUK ANLAYIŞI	29
KAYNAKÇA	41
BÖLÜM 2: ANTİK YUNAN'DA EKONOMİK ANALİZ	43
PROTAGORAS: HERŞEYİN ÖLÇÜSÜ İNSANDIR	44
XENOPHON	45
PLATO: İDEAL DEVLET	47
ARİSTO: DEĞER, DEĞİŞİM VE PARA	50
KAYNAKÇA	57
BÖLÜM 3: ROMA İMPARATORLUĞU, SONRASI SKOLÂSTİK ANALİZ	59
FEODALİZM	62
SKOLÂSTİK METOD	64
İSLAM DÜŞÜNÜRLERİNİN ETKİLERİ	64
ORTAÇAĞ SKOLÂSTİKLERİ VE EKONOMİK ANALİZ	66
THOMAS AQUINAS VE MÜLKİYETİN KULLANIMI	66
SKOLÂSTİKLER VE DEĞERLEME (VALUATION)	68
DEĞİŞİM VE ADİL FİYAT (JUST PRICE)	71
T. AQUINAS VE FAİZ (USURY)	74
KAYNAKÇA	77

BÖLÜM 4: MERKANTİLİZM-FARKLI BİR DÖNEM	79
SOSYAL VE EKONOMİK YAPIDA DEĞİŞİM	80
POLİTİK YAPIDA DEĞİŞİKLİK	81
POLİTİK ÇATIŞMA	82
ULUS DEVLET, MAKROEKONOMİ VE BÜROKRASİ	83
SKOLÂSTİKLER VE MERKANTİLİSTLER	84
DÖNEMİN LİTERATÜRÜ	85
MERKANTİLİST DOKTRİN	95
TİCARET VE ÖDEMELER DENGESİ	97
DIŞ TİCARET DENGESİ VE ALTIN STOKU	98
MERKANTİLİST İŞGÜCÜ PİYASASI VE ÜCRETLER	101
MERKANTİLİST DÖNEMDE PARA: MİKTAR TEORİSİ YAKLAŞIMI	104
PARA VE TİCARET HACMİ YAKLAŞIMI	105
MERKANTİLİST DÖNEMDE DEĞER (VALUE) KAVRAMI	107
MERKANTİLİZM VE ÇIKAR GURUPLARI	109
MERKANTİLİZMİN ÇÖKÜŞÜ	113
DEĞERLENDİRME	116
KAYNAKÇA	118
BÖLÜM 5: EKONOMİ POLİTİĞİN ÖNCÜLERİ	121
WILLIAM PETTY: POLİTİK ARİTMETİK	121
RICHARD CANTILLON: CANTILLON ETKİSİ	126
JOHN LOCKE	136
PIERRE LE PESANT DE BOISGUILLEBERT	138
KAYNAKÇA	140
BÖLÜM 6: FİZYOKRATLAR	143
FİZYOKRATLAR VE DR. QUESNAY	143
QUESNAY VE TABLEAU ECONOMIQUE	144
QUESNAY VE POLİTİKA KURALLARI	150
FİZYOKRATLARA ELEŞTİRİ	151
FİZYOKRATLAR VE TURGOT	152
DEĞERLENDİRME	154
KAYNAKÇA	157
BÖLÜM 7: KLÂSİK DÖNEM: ADAM SMITH	159
KLÂSİK DÖNEM SOSYAL VE EKONOMİK YAPIDA DEĞİŞİKLİKLER	159
POLİTİK TEORİDEKİ GELİŞMELER	161
EKONOMİK TEORİDE GELİŞMELER	162
SMITH: DOĞAL HUKUK VE LAISSEZ-FAIRE	163
SMITH: İNSAN DOĞASI VE GÖRÜNMEYEN EL	166
DEĞER TEORİSİ	171
FİYATLARIN BELİRLENMESİ	173
EMEĞİN ÜCRETLERİ	178
İSTİHDAM DÜZEYİ ÜCRET FONU	180
SERMAYENİN PAYI KÂR VE FAİZ	183
ÜRETİM FAKTÖRÜ TOPRAK VE RANT	185
SMITH VE EKONOMİK BÜYÜME	186

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	193
KAYNAKÇA	196
BÖLÜM 8: KLÂSİK DÖNEM: PARA TEORİSİ	199
SMITH VE PARA	199
RICARDO VE PARA	200
HENRY THORNTON: KLÂSİK FAİZ TEORİSİ VE ZORUNLU TASARRUF	202
KAYNAKÇA	207
BÖLÜM 9: KLÂSİK DÖNEM: SAY KANUNU (MARKETS LAW)	209
SAY KANUNU	210
SAY KANUNU VE FARKLI YORUMLARI	211
SAY KANUNU VE PARA	211
SAY KANUNU VE MALTHUS	213
DEĞERLENDİRME	215
KAYNAKÇA	217
BÖLÜM 10: KLÂSİK DÖNEM: NÜFUS TEORİSİ: MALTHUS VE NÜFUS	219
NÜFUS TEORİSİ	220
DEĞERLENDİRME	223
KAYNAKÇA	226
BÖLÜM 11: KLÂSİK DÖNEM: FAYDACI (UTİLİTARIAN) GÖRÜŞ	227
J. BENTHAM FAYDACI YAKLAŞIM	228
UTİLİTARIANİZM	228
DOĞAL AYNİYET (NATURAL IDENTITY)-YAPAY AYNİYET (ARTIFICIAL IDENTITY)	230
EKONOMİK REFAHIN ÖLÇÜLMESİ (FELICIFIC CALCULUS)	231
DEĞERLENDİRME	232
KAYNAKÇA	233
BÖLÜM 12: KLÂSİK DÖNEM: RICARDO SİSTEMİ, MAKRO MODELİ	235
RICARDO VE METODU	237
RICARDO VE TAHİL KANUNLARI	238
RICARDO'NUN SİSTEMİ	240
AZALAN VERİM VE RANT TEORİSİ	241
BÖLÜŞÜM BÜYÜME İLİŞKİSİ	253
RICARDO VE DEĞER: EMEK DEĞER TEORİSİ	256
DOĞAL FİYAT PİYASA FİYATI UYUMU	264
RICARDO VE ÜCRETLER	265
RICARDO: KÂR ORANI VE SERMAYE BİRİKİMİ	270
RICARDO VE DIŞ TİCARET	274
RICARDO'YA İKİ ELEŞTİRİ: MALTHUS VE SENIOR	279
DEĞERLENDİRME	285
KAYNAKÇA	288
BÖLÜM 13: JOHN STUART MILL: KLÂSİK SENTEZ	291
MILL VE METOD SORUNU	295
MILL VE PRINCIPLES OF POLITICAL ECONOMY	297
ÜRETİM	299
SERMAYE	300

ÜRETİM FAKTÖRLERİNDE BÜYÜME	303
İMSAKIN BEDELİ OLARAK KÂR VE FAİZ	305
MILL VE BÖLÜŞÜM	306
ÜCRETLER VE ÜCRET FONU	308
ÜCRET FONU DOKTRİNİNDEN CAYMA	309
BÖLÜŞÜM VE KÂRLAR	313
MILL: DEĞER VE DEĞİŞİM	315
ORTAK ÜRETİM, BİR DEN FAZLA MAL (JOINT PRODUCTION)	318
MILL: DIŞ TİCARET TEORİSİ	320
EKONOMİK BÜYÜME DURGUN DURUM (STATIONARY STATE)	324
MILL VE DEVLET	326
MILL VE SOSYAL REFORMLAR	328
DEĞERLENDİRME	329
KAYNAKÇA	331
BÖLÜM 14: MARX: EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİ	333
LAISSEZ-FAIRE KARŞITI SOSYALİST HAREKETLER	334
SOSYALİZM VE İLK SOSYALİSTLER	338
MARX: EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİ	348
ETKİLENDİĞİ DÜŞÜNCE AKIMLARI	350
MARX: TARİH TEORİSİ VE EKONOMİ	354
ÜRETİM GÜÇLERİ VE SOSYAL YAPI	356
ÜRETİM GÜÇLERİ-ÜRETİM İLİŞKİLERİ ÇATIŞMASI	357
MARX'IN EKONOMİK ANALİZİ	359
META KAVRAMI-KULLANIM VE DEĞİŞİM DEĞERİ	362
MARX'IN EMEK DEĞER TEORİSİ	364
EMEK GÜCÜ VE ARTI-DEĞER (SURPLUS VALUE)	366
DEĞER TEORİSİNDEKİ BÜYÜK ÇELİŞKİ	368
TRANSFORMASYON PROBLEMİ	370
PARANIN SERMAYEYE DÖNÜŞÜMÜ VE SERMAYE BİRİKİMİ	374
KAPİTALİZMİN DİNAMİĞİ	377
KAPİTALİZMİN SONU	386
DEĞERLENDİRME	387
EK: MARX'IN İKİ SEKTÖRLÜ BÜYÜME MODELİ	391
KAYNAKÇA	394
BÖLÜM 15: MARJİNALİZMİN ÖNCÜLERİ	397
MARJİNALİST YAKLAŞIMIN TEMEL ÖZELLİKLERİ	399
MARJİNALİZMİN ÖNCÜLERİ: GALIANI, GOSSEN, THUNEN	401
FRANSIZ ÖNCÜLER: COURNOT VE DUPUIT	411
KAYNAKÇA	426
BÖLÜM 16: JEVONS: İNGİLTERE'DE MARJİNALİZM	429
JEVONS'IN METODU	431
FAYDA TEORİSİ	432
TOPLAM FAYDA-MARJİNAL FAYDA AYRIMI	433
RASYONEL TERCİH: MARJİNAL FAYDA EŞİTLİĞİ	434
DEĞİŞİM TEORİSİ	435
JEVONS: EMEK ARZI	438

JEVONS VE SERMAYE	440
CATENA	441
JEVONS VE İSTATİSTİK	442
DEĞERLENDİRME	444
KAYNAKÇA	445
BÖLÜM 17: WALRAS: MARJİNAL FAYDA VE GENEL DENGE	447
WALRAS-MARSHALL KARŞITLIĞI	451
GENEL DENGE	455
WALRAS VE PARA	463
GENEL DENGE VE REFAH EKONOMİSİ	464
DEĞERLENDİRME	468
KAYNAKÇA	471
BÖLÜM 18: KARL MENGER: AVUSTURYA OKULU	473
AVUSTURYA OKULU: TEMEL ÖZELLİKLERİ	474
MENGER-SCHMOLLER METOD TARTIŞMASI	477
MENGER VE MALLARLA İLGİLİ GENEL TEORİSİ	479
DEĞER TEORİSİ: MARJİNAL FAYDALARIN EŞİTLİĞİ	480
FRIEDRICH VON WIESER	486
WIESER VE DEĞER TEORİSİ	487
DEĞİŞİM DEĞERİ VE DOĞAL DEĞER	490
ÜRETİM FAKTÖRLERİNİN DEĞERİ	491
EUGEN VON BÖHM-BAWERK	493
SERMAYE TEORİSİ VE ZAMAN	495
BÖHM-BAWERK VE FAİZ	497
KAYNAKÇA	501
BÖLÜM 19: ALFRED MARSHALL: NEOKLÂSİK SENTEZ	503
MARSHALL'IN METODU	509
MARSHALL VE PRINCİPLES	515
RASYONEL TÜKETİCİ VE TALEP	516
ÜRETİM TEORİSİ: ARZ	524
VERGİ, SÜBVANSİYON VE REFAH EKONOMİSİ	529
BÖLÜŞÜM: FAKTÖR FİYATLARI	533
MARSHALL: MAKRO EKONOMİ VE PARA	537
DEĞERLENDİRME	540
KAYNAKÇA	542
BÖLÜM 20: AMERİKA'DA İKİ NEOKLÂSİK TEORİST: CLARK-FISHER	545
J. B. CLARK: MARJİNAL VERİMLİLİK-BÖLÜŞÜM	546
MARJİNAL VERİM VE BÖLÜŞÜM:	547
NEOKLÂSİK BÖLÜŞÜM VE ETİK	552
DEĞERLENDİRME	553
FISHER: FAİZ, SERMAYE, PARA VE FİYATLAR	554
FISHER VE MARJİNAL FAYDA	556
ZAMAN TERCİHİ-FAİZ	558
MİKTAR TEORİSİ FORMÜLASYONU	565
DEĞERLENDİRME	567
KAYNAKÇA	568

BÖLÜM 21: WICKSELL, SERMAYE TEORİSİ, DOĞAL FAİZ, TOPLAM TALEP VE FİYATLAR	571
WICKSELL VE SERMAYE TEORİSİ	574
ÜRETİM DÖNEMİ, FAİZ VE ÜCRET İLİŞKİSİ	576
WICKSELL ETKİSİ	577
MARJİNAL VERİMLİLİK VE BÖLÜŞÜM	578
FAİZ ORANLARI VE FİYATLAR	579
NAKİT DENGESİ (REAL BALANCE) ETKİSİ	583
KAMU MALİYESİ VE VERGİ TEORİSİ	584
DEĞERLENDİRME	585
KAYNAKÇA	586
BÖLÜM 22: KURUMSALCI EKONOMİ: AMERİKAN KURUMSALCILARI	589
İNGİLİZ TARİHÇİ EKONOMİ OKULU	589
KURUMSALCI EKONOMİNİN TEMEL İLKELERİ	591
AMERİKAN KURUMSALCILARI	593
VEBLEN: NEOKLÂSİK TEORİYE ELEŞTİRİ	594
NEOKLÂSİK TEORİNİN ELEŞTİRİSİ	597
AYLAK SINIF (THE LEISURE CLASS)	602
KAPİTALİZMİN GELECEĞİ	606
WESLEY CLAIR MITCHELL	610
JOHNS ROGERS COMMONS	613
CLARENCE EDWIN AYRES	616
JOHN KENNETH GALBRAITH	617
DEĞERLENDİRME	622
KAYNAKÇA	623
BÖLÜM 23: EKONOMİ BİLİMİ: MATEMATİK, İSTATİSTİK, EKONOMETRİ	625
MATEMATİKSEL ANALİZİN TARİHİ	626
DOĞRUSAL SİSTEM VE MATEMATİK	632
İSTATİSTİK	637
EKONOMETRİ	639
DEĞERLENDİRME	643
KAYNAKÇA	643
BÖLÜM 24: MİSES, HAYEK: PARA STOKU, NİSBİ FİYATLAR, SOSYALİST HESAPLAMA	647
L. v. MİSES: MİKTAR TEORİSİ YORUMU	648
HAYEK: PARASAL KONJONKTÜR VE KOORDİNASYON TEORİSİ	652
HAYEK: PARA STOKU ÜRETİM YAPISI İLİŞKİSİ	653
HAYEK: KOORDİNASYON TEORİSİ	654
HAYEK: BİLGİ VE KULLANIMI	655
DEĞERLENDİRME	656
SOSYALİST HESAPLAMA	656
KAYNAKÇA	660
BÖLÜM 25: EKSİK REKABET: FİYATLANDIRMA	663
SRAFFA, CHAMBERLIN VE ROBINSON	663
SRAFFA: NEGATİF EĞİLİMLİ TALEP, ÜRETİM MALİYETLERİ	664

NEGATİF EĞİMLİ TALEP EĞRİSİ	665
ÜRETİM MALİYETLERİ VE KISMİ DENGE	666
CHAMBERLIN: MONOPOLCÜ REKABET	668
ÜRÜN FARKLILAŞTIRMASI VE TANITIM	669
MONOPOLCÜ REKABETTE DENGE	671
MONOPOLCÜ REKABET VE ETKİNLİK	673
JOAN ROBINSON: EKSİK REKABET TEORİSİ	674
ROBINSON: FİYAT FARKLILAŞTIRMASI	677
FİYAT FARKLILAŞTIRMA VE REFAH ETKİSİ	681
MONOPSON TEORİSİ	681
DEĞERLENDİRME	686
KAYNAKÇA	687
BÖLÜM 26: KEYNES: MODERN MAKRO EKONOMİ	689
GENEL TEORİYE GİDEN TARİHSEL ÇİZGİ	689
KEYNES'İN METODU	698
GENEL TEORİ VE ÖZELLİKLERİ	698
KLASİK TEORİYE ELEŞTİRİ	701
KEYNES SİSTEMİ	702
PARA TEORİSİ, LİKİDİTE TERCİHİ	709
FAİZ TEORİSİ	712
İŞGÜCÜ PİYASASI VE İSTİHDAM	713
EFEKTİF TALEP, GELİR BELİRLENMESİ	716
EFEKTİF TALEP İSTİHDAM BELİRLENMESİ	717
TALEP EKSİKLİĞİ-MALTHUS-KEYNES ÇİZGİSİ	719
KEYNES: EKONOMİK POLİTİKA VE ETKİNLİK	721
HICKS-HANSEN SENTEZİ	724
PIGOU ETKİSİ VE EFEKTİF TALEP	729
DEĞERLENDİRME	731
KAYNAKÇA	734
BÖLÜM 27: İKİ ÖNEMLİ TEORİST:HICKS VE SAMUELSON	737
JOHN RICHARD HICKS	737
HICKS VE ÜCRET TEORİSİ	738
TÜKETİCİ TERCİHİ VE TALEP	739
KAYITSIZLIK EĞRİLERİ VE TALEP	744
ÜRETİM TEORİSİ VE FİRMA DENGESİ	746
MUKAYESELİ STATİK GENEL DENGE	748
DEĞERLENDİRME	752
PAUL ANTHONY SAMUELSON	753
AÇIKLANMIŞ TERCİHLER TEORİSİ (REVEALED PREFERENCE THEORY)	757
FAKTÖR FİYATLARININ EŞİTLENMESİ TEOREMİ	759
KAMUSAL MAL (PUBLIC GOOD)	762
DİĞER KATKILARI	766
DEĞERLENDİRME	768
KAYNAKÇA	770

BÖLÜM 28: MİKTAR TEORİSİNİN YENİDEN YORUMU: FRIEDMAN VE RASYONEL BEKLENTİLER	773
PARASALCI YAKLAŞIM	773
PARASALCI YAKLAŞIMIN TARİHSEL KÖKENİ VE GELİŞİMİ	774
PARASALCI YAKLAŞIMIN YAPISI	776
AKTARIM (TRANSMISSION) MEKANİZMASI	778
TÜKETİM FONKSİYONU	781
MİKTAR TEORİSİNİN YENİDEN YORUMU (RESTATEMENT)	782
PARA VE ENFLASYON	785
PARA POLİTİKASININ ROLÜ	787
PARA POLİTİKASI İLE NELER YAPILABİLİR?	792
PARA POLİTİKASI NASIL YÜRÜTÜLMELİDİR?	792
DEĞERLENDİRME	794
RASYONEL BEKLENTİLER YENİ KLÂSİKLER	796
RASYONEL BEKLENTİLER	797
LUCAS VE TOPLAM ARZ	798
YENİ KLÂSİKLER VE MALİYE POLİTAKASI	802
DEĞERLENDİRME	803
EKONOMİK KONJONKTÜR: REEL FAKTÖRLER	805
YENİ KEYNESÇİLER (NEW KEYNESIANS)	806
KAYNAKÇA	808
BÖLÜM 29: BÜYÜME TEORİLERİ	811
KISA TARİHÇE	811
SCHUMPETER: BÜYÜME VİZYONU	814
KEYNES'Çİ BÜYÜME MODELLERİ	818
HARROD-DOMAR	818
HARROD BÜYÜME MODELİ	820
NEOKLÂSİK BÜYÜME TEORİSİ	823
SOLOW BÜYÜME MODELİ	824
İÇSEL BÜYÜME MODELLERİ	828
DEĞERLENDİRME	830
KAYNAKÇA	831
BÖLÜM 30: REFAH EKONOMİSİ	833
PIGOU: SOSYAL VE ÖZEL MALİYET	835
KENNETH ARROW: SOSYAL TERCİH	840
AMARTYA SEN: ARROW'A ELEŞTİRİ	844
BUCHANAN: ANAYASAL EKONOMİ	847
DEĞERLENDİRME	851
KAYNAKÇA	851
BÖLÜM 31: EKONOMİ BİLİMİNİN YÖNÜ	853
GELİŞİM YÖNÜ	854
DİZİN	859
Konu Dizini	859
Yazar Dizini	867

KISALTMALAR

A.E.R.	American Economic Review
E.J.	Economic Journal
J.E.L.	Journal of Economic Literature
J.F.	Journal of Finance
J.M.C.B.	Journal of Money Credit and Banking
J.M.E.	Journal of Monetary Economics
J.P.E.	Journal of Political Economy
Q.J.E.	Quarterly Journal of Economics
R.E.S.	Review of Economic Statistics
S.E.J.	Southern Economic Journal
J.E.	Journal of Econometrics
A.E.J.	American Economic Journal
H.P.E.	History of Political Economy
J.E.P.	Journal of Economic Perspective
J.E.H.	Journal of Economic History
C.J.E.P.S.	Canadian Journal of Economics and Political Sciences
Q.R.E.B.	Quarterly Review of Economics and Business
P.S.Q.	Political Science Quarterly
J.H.E.T.	Journal of the History of Economic Thought
O.E.P.	Oxford Economic Papers
I.J.E.	Indian Journal of Economics
S.J.P.E.	Scottish Journal of Political Economy
E.I.	Economic Inquiry
H.E.R.	History of Economic Review

GİRİŞ

Ekonomi ders kitaplarında ekonomi biliminin amacı; ne üretileceği, nasıl üretileceği ve ne kadar üretileceği sorularına karşılık bulmak şeklinde tanımlanır. Ekonomi bilimi de, bu sorulara etkin çözümler bulmaya yönelik düşünce, teori ve ekonomik analiz tekniklerinin tümünü kapsar. Ekonomik analiz ise, Schumpeter'in tanımladığı şekilde ekonomik olayları anlamaya yönelik entelektüel çabaları ifade etmektedir.¹ Ekonomik teori de gene Schumpeter'in J. Robinson'a atıfta bulunarak aktardığı şekilde "bir alet kutusudur".² Bu kutudaki alet stoku ekonomik araştırmalarla, yeni buluşlarla sürekli değişmektedir. Açıklama gücünü yitiren aletlerin yerini yenileri almaktadır.³ Bu aletler insanın ekonomik davranışlarını açıklayıcı hipotezlerle eşanlamlıdır. Ekonomik teori ekonomik analizin en önemli ögesidir. Bu nedenle ekonomik analizin tarihsel gelişiminin ekonomik teorideki gelişme ile aynı olduğunu söyleyebiliriz.

Ekonomik düşünce ve vizyon ise; formel teorik yapıya kavuşmamış, ekonomik analizde kesin ve belirgin formatlarda kullanılmamış fikir, görüş, tahmin ve kanaatleri ifade eder. Bu anlamda düşünüldüğünde ekonomik düşünce tarihi ile ekonomik analiz tarihi çok farklıdır. Ekonomik düşünce tarihini çok eski çağlardan başlatabiliriz. Kutsal kitaplardan ve metinlerden, eski Mezopotamya, Mısır ve Antik Yunan dönemlerinden. Buna karşın modern ekonomik analiz tarihi, çok kısa, sadece 250-300 senelik bir geçmişe sahiptir.

Modern ekonomik teori ve analizin, genelde Smith'in Wealth of Nations'ı ile başladığı kabul edilir. İnsanın ekonomik davranışlarını anlama ve belirleme çabası olarak ekonomik analizi düşündüğümüzde Wealth of Nations'ın tam bir başlangıcı ifade ettiği dahi tartışmaya açıktır.

Tekrar ekonomi biliminin amacı ve tanımına dönersek; Ekonomi bilimi, neyin, nasıl ve ne kadar üretileceği sorularına etkin çözümler bulmaya

1 Schumpeter (1966) s. 3.

2 Schumpeter (1966) s. 15.

3 Niehans (1990) s. 1.

yönelik olduğuna göre, etkinlik (efficiency) kelimesinin anlamı önemlidir. Ekonomik sistemler, kendi düşünce sistematiği, teori ve analiz yöntemleriyle bu temel soruların etkin çözüme kavuşturulabileceğini savunurlar.

Ekonomi biliminin açıkladığımız üç temel sorusunu “etkin kaynak dağılımı sorunu” şeklinde özetleyebiliriz. Bir anlamda ekonomik düşünce ve analiz tarihi, kaynak dağılımının geçirdiği evreleri içermektedir. Önceleri güç ve otorite, sonrasında dinsel hükümlerle ve doğal hukuk (natural law) anlayışı içerisinde; Antik Yunan’da toplumun doğal denge ve nizamını bozmayacak doğal ve hakkaniyet (naturally just) kavramı, Roma’da pozitif hukuk şekline dönüşmüş doğal hukuk, skolâstik dönemde Schumpeter’in adlandırmasıyla skolâstik doktorların (Albertus Magnus, Thomas Aquinas gibi) ve kilisenin teolojik anlayışı ile adil, haklı ve tanrının emirlerine uygunluk (just price, just profit) kavramları kaynak dağılımının temel belirleyicileri olmuştur.

Görüldüğü gibi Antik Yunan’dan başlatsak bile 2000 yıl kaynak dağılımı konusunda etkinlik ve bireylerin bu yöndeki davranışı analiz dışıdır. Bu sonuç, bir bakıma bu dönemdeki statik ekonomik ve sosyal yapının da ürünüdür. Büyük çaplı üretim ve değişimin yaygın olmadığı, kendi kendine yeterli küçük, izole sosyal ve ekonomik yapının ortaya çıkaracağı ekonomik düşünce ve analiz düzeyinin başka türlü olması da düşünülemez. Bu durum, her ekonomistin bir bakıma kendi döneminin ürünü olduğu şeklindeki düşünceyi doğrulamaktadır.

Etkin kaynak dağılımı ile ilgili liderin kararlarına, gelenek ve göreneklere, etik ve dini kurallara bağlı statik yaklaşım merkantilist dönemde 16. Yüzyıldan başlayarak değişime uğramıştır. Merkantilizmle, ülke kaynaklarını kullanarak ulusal devletin ekonomik gücünü ticaret yolu ile artırma ve zenginlik arayışı, skolâstik dönemden farklı, maddi amaçları öne çıkaran bir anlayışı hâkim kılmaya başlamıştır. Bu anlayışla birlikte sosyal ve ekonomik konularda ölçmeye bağlı değerlendirme gereği ortaya çıkmıştır. Sosyal ve ekonomik konuların analizinde ölçmenin, tartmanın ve saymanın öneminin W. Petty’nin “political arithmetic” metoduyla ortaya konulması, bu yöntemle ekonomik konuların kantitatif analizlerine girilmesi bir anlamda ekonometri disiplininin de başlangıcı olmuştur. Ayrıca Smith’e uzanan çizgide R. Cantillon’un, Fransa’da P. Boisguilbert ve başta Dr. F. Quesnay ve diğer fizyokratların tarım sektörü ve vergi sistemi konusundaki çalışmaları ve kurguladıkları basit makro ekonomik modellerle sektörler arası gelir harcama akımı ve ekonomik büyümeyi analizleri, Smith için önemli bir birikim oluşturmuştur. Salt ekonomik teori ve analiz dikkate alındığında; R. J. Turgot, İtalyan asıllı F. Galiani, C. Beccaria, P. Verri gibi düşünürler 1700-1776 dönemindeki çalışmalarıyla önemli bir teorik altyapıyı oluşturmuşlardır. Hatta özellikle başta Galiani olmak üzere İtalyanlar bir

anlamda marjinalist devrimin öncüleri olmuşlardır. Özetleyecek olursak; 1776 yılına gelindiğinde Wealth of Nations'ın ortaya çıkmasını sağlayacak deneyim ve teorik birikim oluşmuştur.

Smith Wealth of Nations'ı adeta merkantilist yaklaşıma karşıt bir tez olarak kurgulamıştır. Kitabında büyük ölçüde kullandığı istatistik veriler, deneyimler, merkantilist dönemin birikimleridir. Smith'in metodu, varsayımları analiz tarihi içerisindeki düzeyi tartışılabilir. Ancak; Smith'in, doğa kanunlarına dayanan insan davranışlarından giderek piyasa mekanizması ve onun düzenleyici rolünü keşfetmesi, ekonomi bilimi tarihinde emsalsizdir. Smith bu katkılarıyla etkin kaynak dağılımında piyasanın işlevini merkeze koyan kapitalist sistemin entelektüel lideridir.

Kaynak dağılımının etkin olması zorunluluğunu iki temel kısma bağlı olarak açıklayabiliriz. Kaynak sınırlılığı (1) ve insanın Smith'in ortaya koyduğu doğal kanuna (natural law) bağlı olarak kendi çıkarını takip ve maksimize etme davranışı (2).

KENDİ ÇIKARINI TAKİP (SELF-INTEREST)

Bu kavramın ekonomik teori ve analizde önemli bir yeri bulunmaktadır. İnsanın kendi çıkarını takip ve maksimizasyon gayreti Smith'e göre doğal kanun gereğidir. Bu doğal güdü, Marshall'ın anlayışı ile insanın ekonomik davranışlarıyla ilgili kanunların tespitinde birincil güçtür.

Self-interest ve maksimizasyon, Smith'de ve Smith'den önce Cantillon'da aynı zamanda, ekonomik dengenin uyarlanmasında temel dinamiktir. Cantillon'da self-interest piyasalar arasındaki dengenin oluşmasında tıpkı gezegenler arasında dengeyi sağlayan çekim gücüne (gravity) benzer bir rol oynar.

ORTODOKS-HETERODOKS AYRIMI

Smith Wealth of Nations'da etkin kaynak dağılımının piyasa mekanizmasının düzenleyici gücü ile gerçekleştirilebileceğini belirtmiş ve her türlü devlet müdahalesini reddetmiştir. Bu anlayış çizgisinde Smith sonrasında geliştirilen ekonomik teori, analiz ve yaklaşımlar bütünü, literatürde ortodoks ekonomi öğretisi olarak adlandırılmaktadır. Bu temel çizgi dışında, etkin kaynak dağılımında ortodoks anlayışı eleştiren ve bu anlayışa alternatif aramaya yönelik ekonomik teori ve analizlerin tümü heterodoks ekonomi olarak tanımlanmaktadır. Gerçekte bu ayırım, ekonomi biliminin tanımladığımız temel amacına yönelik bir ayrışma değildir. Etkin kaynak dağılımı yöntemi ile ilgilidir. Ortodoks yaklaşım ekonomik analizin merkezine piyasa mekanizmasının nasıl çalıştığına araştırılmasını koymaktadır. Smith'le başlayan, neoklâsik dönem ve sonrasında da devam

eden bu güçlü çizgi A. Marshall'da somutlaşan şekliyle insanın ekonomik davranışları üzerinde yoğunlaşır.

Heterodoks yaklaşım Smith'in ve izleyicilerinin ekonomik analizlerini dayandırdıkları önkabullere karşı çıkar. Marx, Alman Tarihçi Okulu (German Historical School) mensupları, T. Veblen başta olmak üzere kurumsalçı ekonomistler, bazı Avusturya Okulu mensupları, hatta yaygın olarak savunulduğu gibi J. M. Keynes bu çizginin önemli temsilcileridir. Marx ekonomi politiğin esaslarını kullanarak piyasa mekanizmasının sömürü düzenine dönüşeceğini savunurken, Veblen doğrudan Smith'in insan doğası ile ilgili önkabullerine karşı çıkmakta, insan davranışının, neoklâsik yaklaşımda somutlaştığı şekilde, zevk (pleasure) ve acı (pain) arasında sürekli hesap yapan, adeta hesap makinası şekline indirgenmesini eleştirmiştir. Gene ortodoks çizgiden farklı olarak Avusturya Okulu mensupları sübjektif değer teorisindeki ve ekonomik analiz tekniklerindeki farklı anlayışları nedeni ile ortodoks yaklaşımdan belirli ölçülerde ayrılmaktadırlar. Keynes'e gelince; diğer heterodoks ekonomistlerden farklı olarak temelde piyasa mekanizmasına inanmakla birlikte, gerektiğinde piyasaya müdahalenin zorunluluğunu vurgulayarak ekonomik modelini formüle etmiştir.

Bu temel farklılıklar yanında ortodoks ve heterodoks yaklaşımlar genelde metod yönünden de önemli ayrışma içerisindedirler. Ortodoks yaklaşım mensupları genelde Ricardo'nun dış ticaret teorisinde görüldüğü gibi yüksek soyutlama düzeyinde formüleleştirilen sorunun mantıksal çıkarsama ile çözümlene yöntemini benimserler. Varsayımlarla sorunun veya problemin formülasyonunda tarihsel, sosyolojik, psikolojik, politik boyutlar genelde analiz dışı bırakılır. Heterodoks yaklaşımda ise disiplinler arası ilişkiler ekonomik analize sokulmaya çalışılır. K. Menger ve Alman Tarihçi Okulu mensubu G. Schmoller arasındaki tartışmada bu açık şekilde görülür.

Anlayış, metod ve yöntem bakımından bu tür farklılıklarına karşın iki farklı çizgi birbirinin tam karşıtı da değildir. Ortodoks yaklaşım kısaca piyasa mekanizması çerçevesinde ekonomik davranışları incelerken, heterodoks yaklaşım piyasa mekanizmasının yetersizliğini ortaya koyarak alternatifini araştırmaktadır. Amaç etkin kaynak dağılımı sorununu çözmektir.⁴

RELATIVIST-ABSOLUTIST ANLAYIŞ

Blaug Economic Theory in Retrospect adlı kitabının girişinde; özellikle Alman Tarihçi Okulu'nun yaklaşımı dikkate alındığında ekonomik analiz tarihi ile ilgili iki karşıt anlayışın tespit edileceğini belirtmiştir. Relativist ve absolutist anlayış.⁵ Relativist anlayış tarihsel olaylarla ekonomik teori ve analizin

4 Landreth-Colander (2002) s. 4-6.

5 Blaug (1962) s. 1-2, Landreth-Colander (2002) s. 4.

arasında bağlantıya dikkat çeker. Belirli bir tarihsel dönemde ekonomik, sosyal, kurumsal ve politik etkenlerin ortaya çıkardığı sorunların çözümüne yönelik entelektüel çabalar, ekonomik teori ve analizin gelişmesinin esas nedenidir. Bu anlamda 1776-1870 döneminde klâsik ekonomik teori ve analizdeki gelişmeler İngiltere'deki sosyal, ekonomik, kurumsal ve politik yapıdaki değişim ve gelişmelerin etkisinde oluşmuştur.

Tarihsel dönemin karakterini belirleyen ekonomik, sosyal, kurumsal ve politik yapı ve çevre, bütün bunlar arasındaki ilişkilerin dinamiği teori ve analizi doğrudan şekillendirir. Bu dışsal faktörler teorisyenin düşünce tarzını, vizyonunu, idrakini, duyarlılığını, en başta da yoğunlaşacağı konu ve sorunu belirler. Sadece o tarih diliminin koşulları değil geçmişin deneyim ve uygulamaları da burada önemlidir. Tarih, ekonomist için önemli bir kaynaktır. Schumpeter'in dediği gibi

“... ekonomist kendi döneminin ve bütün önceki dönemlerin bir ürünüdür, tarihsel görecelilik ekonomik analiz ve sonuçlarını etkiler, sorun bu etkinin ne ölçüde olduğudur.”⁶

Kısaca özetlersek; dışsal etkiler veya çevresel etkiler olarak adlandırdığımız faktörler teori ve analizin gelişmesinde ekonomistin şahsına bağlı entelektüel düzey, bilgi birikimi ve analiz yeteneği kadar önemlidir.⁷

Bu yaklaşım yanlıları, klâsik teorinin oluşmasını İngiltere'de Corn Laws çerçevesindeki tartışmalara, Keynes'i de 1929 krizinin yarattığı ortama bağlamışlardır. Bu anlayış, ortaya koyduğu sonuç bakımından önemlidir. Buna göre tarihsel dönemde belirli bir yerdeki sosyal ve ekonomik şartların şekillendirdiği teori başka bir zamanda ve mekânda geçerli olmayabilir. Alman ve İngiliz Tarihçi Okul mensuplarının Ricardo'ya yönelttikleri eleştiriler bu noktadadır.⁸

Absolutist anlayış ekonomik teori ve analizdeki gelişmeyi doğal bilimlerdeki gelişmeye benzer şekilde algılamaktadır. Ekonomik teori ve analizdeki gelişme; tarihsel, toplumsal, sosyal, kurumsal ve politik ortamın belirlediği bir süreç değildir. Doğrudan doğruya ekonomistlerin, profesyonelce yürüttükleri çalışmalar sonucunda ekonomik sorunları açıklamada, çözüme keşfettikleri yeni açıklayıcı hipotezler ve sorun çözücü yeni yöntemlerle, teori ve analiz gelişmektedir. Bu yaklaşımda ekonomi biliminin gelişmesinde ekonomistlerin profesyonel gayretleri önemlidir. Ekonomik teori ve analizdeki gelişme bu disiplin mensuplarının entelektüel çalışmalarına bağlıdır. Bu görüşü savunanlar tarihte benzer sosyal, ekonomik

6 Schumpeter (1966) s. 13.

7 Mitchell (1967) s. 33-37, Brue-Grant (2007)s. 3-5.

8 F. List, W. Bagehot, R. Jones, örnek olarak sayılabilir.

ve politik koşulların oluşturduğu dönemlerde aynı teorik gelişmelerin olmadığına dikkat çekerek son yüz yıldaki gelişmeleri profesyonel çalışmalara bağlamaktadırlar.⁹

Ekonomik teori ve analizdeki gelişme sürecini bu iki karşıt görüşün salt birisine bağlı olarak açıklamak eksik olacaktır. Gerçekte gelişme, hem relativist anlayışın vurguladığı gibi tarihsel, sosyal, politik ve kurumsal şekildeki dışsal faktörlerin etkileriyle, hem de profesyonel olarak bilim adamlarının entelektüel çabaları sonucu ulaştıkları yeni teori ve yöntemlere, kısaca içsel faktörlere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Relativist ve absolutist anlayışın karşılıklı etkileşimi, gelişmeyi sağlamaktadır.

EKONOMİ VE SOSYAL BİLİMLER

A. Marshall ekonomik analiz olarak adlandırdığımız süreci insanların ekonomik davranışları ile ilgili genel kanunların, kuralların, eğilimlerin tespiti şeklinde algılamıştır. Schumpeter de insanların davranışlarıyla neden oldukları ekonomik sonuçların incelenmesini ekonomik analiz olarak tanımlamış, insanları bu şekilde davranmaya yönelten etkenlerin incelenmesini de ekonomik sosyolojinin uğraşısı olarak belirlemiştir.¹⁰ Sadece sosyal faktörler değil tarihsel faktörler, psikolojik faktörler, hukuk sistemi, kurumsal faktörler, politik güç ve dengeler gibi çok sayıda faktör insanların ekonomik davranışlarını şekillendirir. Bu nedenle ekonomi diğer sosyal bilimlerle karşılıklı etkileşim içerisinde. Bunun dışında ekonomik analizde öne çıkan insanın ekonomik davranışlarının belirlenmesinde din ve ahlâk kurallarının, gelenek ve göreneklerin etkisi önemlidir. Bir kısmını saydığımız bu etkenler ekonomik düşünce ve analiz tarihi içerisinde tarihin eski dönemlerinden başlayarak üretim, değişim ve bölüşümün tek belirleyicisi olmuşlardır. Klâsik dönem öncesi 1500 yıldan fazla bir dönem toplumların ahlâk anlayışı, eşitlik, adalet ve hakkaniyet, kaynak dağılımının temel ölçütleri olmuştur. Bu ölçütleri belirleyen kaynak, doğal kanunlar, Roma Hukuku, dini kurallar ve toplumların bu ölçütlerle ilgili kabulleridir. Ekonomik davranışları belirleyen bu ölçütler geniş bir filozofik çerçevede tartışılmıştır. Bu geniş çerçeve içerisinde ekonomik davranışlar çok sınırlı ve sistematik olmayan bir şekilde diğer sosyal konular ve aktivitelerle bağlantılı şekilde incelenmiştir. Bu dönemde genel filozofik çerçeveden ayrı olarak ekonomik ve diğer sosyal olaylar analiz edilmemiştir. Böyle bir ayrışma da başta T. Aquinas olmak üzere bazı düşünürlerce yapay bulunmuştur. Kaynak dağılımının ölçütleri, eşitlik, adalet, hakkaniyet, sosyal bilimlerin tümünü kapsayan bir anlayışla felsefe içerisinde incelenmiştir.

9 Stigler (1960, 1965).

10 Schumpeter (1966) s. 21.

Ortodoks klâsik ve neoklâsik anlayışta sosyal bilimler içerisindeki ayrışma giderek belirginleşmiştir. Smith sonrasında ekonomi sosyal bilimler içerisinde bağımsız disiplin haline gelmiş, A. Marshall'la profesyonelleşmiştir. Ekonomi biliminin ayrı bir disiplin olması ve profesyonelleşmesi esasında büyük bir soyutlamayı beraberinde getirmiştir. Rasyonel bireyin ekonomik davranışının tek belirleyicisinin fayda maksimizasyonu olduğu şeklindeki kabul, ekonomi bilimi ile diğer sosyal bilimler arasındaki ilişkinin teoride ve öğretilerde göz ardı edilmesi sonucunu doğurmuştur. Özellikle İngiliz Tarihçi Ekonomi Okulu mensupları (R. Jones, T. E. Cliff-Leslie, W. Bagehot, J. K. Ingram, A. Toynbee, W. Ashly) ve Alman Tarihçi Okul mensupları (W. Roscher, B. Hildebrand, G. Schmoller) ekonominin diğer sosyal bilimlerden soyutlanmasına karşı çıkmışlardır. Burada özellikle sosyoloji biliminin kurucusu sayabileceğimiz Fransız pozitivist düşünür A. Comte'un İngiliz Tarihçi Ekonomi Okulu mensupları üzerindeki etkisini belirtmek gerekir.

Kısaca özetlersek; klâsik teorinin adeta Ricardo tarafından formülasyonu ile başlayan ve marjinalist dönemle birlikte oluşan ortodoks yaklaşım büyük ölçüde ekonomi bilimini diğer sosyal bilimlerden, özellikle sosyolojiden soyutlamıştır. Bu soyutlama; Antik Yunan filozoflarının kullandığı ve insan doğasından gelen haz, mutluluk hesaplamasının (hedonic calculus) ve Bentham'ın utilitarian yaklaşımının, marjinalist yaklaşımda, rasyonel bireyin ekonomik davranışının belirlenmesinde mutluluk (pleasure) ve acı (pain) hesaplaması şeklinde ekonomik analizin merkezine yerleştirilmesi ile oluşmuştur. Özellikle T. Veblen'in neoklâsik teoriye yöneldiği eleştirilerde bu açıkça görülmektedir.¹¹

Bu şekilde, rasyonel bireyin fayda maksimizasyonu şekline dönüşen ekonomi bilimi, diğer toplum bilimlerinden soyutlanmıştır. İnsanların ekonomik davranışlarındaki genel eğilimleri tespiti yönelik ekonomik analizin bireylerin içinde yaşadıkları sosyolojik olgu ile ilişkisi zayıflatılmıştır.

İlginçtir ki, Antik Yunan düşünürleri ile skolâstik doktorların analizlerinde izledikleri felsefi bütünlük ve yapay alt bölümlere karşıtlık, her olayı filozofik genel bir çerçevede inceleme yöntemleri, 19. Yüzyıl ortalarından başlayarak günümüz ekonomist ve diğer sosyal bilimcileri tarafından bir ölçüde sempati ile karşılanmaktadır. Toplumsal bilimlerdeki aşırı yapay ayrışmaların, disiplinler arası ilişkilerin yeterince ekonomik analizlere yansıtılmaması eleştiri konusu yapılmaktadır.

11 Veblen (1899) s. 240-269.

EKONOMİ BİLİMİNDEKİ GELİŞME TRENDİ

Ekonomik düşünce, teori ve analizdeki gelişme trendi izlendiğinde belirli dönemsel özelliklerin bulunduğu tespit edilebilir. Schumpeter'e göre, tarihsel olarak bakıldığında ekonomik düşünce, teori ve analizdeki gelişmeler düzgün ve doğrusal bir trend izlememiştir. Belirli sosyal, politik, ideolojik ve daha çok sayıda faktörlerin etki ve birikimi ile, ekonomi biliminde bir sıçrama dönemi, arkasından dönemin ortaya çıkardığı yeni anlayış, kavram ve analiz tekniklerinde bir konsolidasyon, gene bir sıçrama ve onu izleyen yeni konsolidasyon şeklinde bir gelişim çizgisi gözlenmektedir. Değişik periyotlarla tekrarlanan bu döngüsel gelişmenin arkasında daha önce belirttiğimiz gibi çevresel faktörler yanında içsel faktörlerin de önemli katkılarının olduğu söylenebilir. Schumpeter'in görüşü tartışmaya açıktır. Ancak ekonomik düşünce tarihi incelendiğinde bazı dönemsel özellikler de tespit edilmektedir.

Sosyal bilimlerdeki gelişme, fizik, kimya, biyoloji gibi doğal bilimlerden farklıdır. Doğal bilimlerde deneysel çalışmalar ve bulgular bilimsel analizin esasını oluşturmaktadır. Deneysel bulgulardan teoriye, daha kapsamlı deneysel çalışma ve bulgulardan da açıklama gücü daha genel ve daha yüksek teorilere ulaşmak şeklinde yöntem izlenmektedir. Ekonomi biliminde böyle bir yöntem izlenmemektedir.¹² Düşünce, teori ve analizdeki gelişme; tarihsel, toplumsal, politik, ideolojik pek çok çevresel faktöre bağlı olarak oluşmaktadır. Ekonomi bilimindeki gelişme sadece bu faktörlerle de açıklanamamaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi ekonomi biliminin, profesyonelleşmesi, bu bilim mensuplarının içsel çabaları da gelişimi etkilemektedir. Bütün bu etkilerin birikim dönemleri ekonomik düşünce, teori ve analizdeki gelişmelerde dönemsel özellikler ortaya çıkarmaktadır. Tarihsel boyutu ile gelişme trendi incelendiğinde, bu özellik belirgin olarak tespit edilmektedir.

Antik Yunan'dan başlasak bile, 1500 yıllık bir dönem boyunca statik ekonomik ve sosyal yapı içerisinde ekonomi biliminin gelişmesinde önemli bir sıçrama görülmemektedir. Üretim bölüşüm ve değişimde eşitlik, adalet, hakkaniyet ölçüleri esastır. Üretim ve değişimde güçlü kâr motifi yoktur. Bu dönemin sonundan başlayarak merkantilizme bağlı olarak gerçekten büyük bir düşünce değişimi gözlenmektedir. Bu düşünce dönüşümü sonrası ekonomi bilimi ile ilgili gelişmelerdeki gözlenen dönemsellikleri aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz.

12 Deneysel ekonomi konusunda son zamanlardaki çalışmalar dikkat çekicidir. Ancak bu tür çalışmalardan açıklama gücü bulunan yeni teorilerin üretilebileceği konusu ve yöntemin geleceği tartışmalıdır.

1. Merkantilist dönemde 15. Yüzyıldan başlayarak büyük bir düşünce değişimi gözlenmektedir. Yeni coğrafi keşifler, kilisenin gücünün azalması, milli devletin ortaya çıkması, merkezi idarelerin güçlenmesi, sömürü ve ticaretin gelişmesi gibi faktörlerin de etkisi ile yeni tüccar-girişimci gruplar oluşmaya başlamıştır. Üretimde, değişimde kâr motifi öne çıkmış, skolâstik dönemdeki adil fiyat, adil ücret, adil kâr gibi kavramlar düşünce ve analizde ağırlığını yitirmiş, kâr motifi öne çıkmıştır. Bu düşünce değişimi, üretimin, ticaretin, para stokunun artırılması, bir anlamda büyümeyi öne çıkarmıştır. Nüfus artışı, ticarete rekabet gücünün artırılması için düşük ücret uygulaması bu dönemde ekonomik teori ve analize girmiştir. Bu dönemde ekonomide düzenlemelerle belirli girişimci-tüccar gruplara imtiyazlar verilmesine başlanmıştır.

2. Merkantalist dönemin sonlarına doğru, sistemin sakıncalarının tartışıldığı bir ortam yaratılmıştır. Bu dönemde ekonomik teori ve analizde önemli bir birikimin sağlandığı gözlenmektedir. Çok sayıda ekonomist ve işadamı (Petty, Cantillon, Dr. Quesnay, Turgot, Galiani, Verri, Baccaria, Hume) ekonomik teoriye katkılarıyla Smith'e uzanan çizgiyi oluşturmuşlardır. Bu dönemde hem absolutist ve hem de relativist anlayışa uygun bir gelişme ortamı oluşmuştur.

3. Smith'de bu birikim, teori ve analizde bir sıçramaya dönüşmüştür. Merkantilist dönemin entelektüel ve istatistikî bilgi birikimi, Smith'in analizleri için önemli dayanak oluşturmuştur. Merkantilizmin kral, imparator ve girişimci-tüccar işbirliğinin, özellikle çok yoğun bir şekilde Fransa'daki uygulamalarında görüldüğü gibi rant dağıtımına dayalı ekonomik yapı oluşturması, yaygın bir şekilde eleştiri konusu olmuştur. Bu eleştiriler Laissez-Faire doktrini şeklinde formüle edilmiştir.¹³ Smith'in ekonomik analizleri ve devletin ekonomi yönetimindeki rolü konusundaki görüşleri bu doktrine uygundur.

4. Smith ve Wealth of Nations'dan sonra belirli bir konsolidasyon dönemi gözlenmektedir. Schumpeter'in belirttiği gibi 1776-1790 döneminde analitik yönden özellik taşıyan teorik bir çalışma gözlenmemektedir.¹⁴ Ekonomik düşünce, teori ve analizdeki duraksama dönemi İngiltere'de Napolyon harpleri sonrasında gündeme gelen Tahıl Kanunları (Corn Laws) üzerindeki tartışmalarla sonlanmış ve Ricardo'nun klâsik teoriyi formülasyonu şeklinde büyük bir teorik sıçrama başlamıştır. Smith'in formüle ettiği klâsik büyüme teorisi, sınıflar arası nisbi gelir bölüşümü dikkate alınarak tekrar formüle edilmiş, rant teorisi, emek değer teorisi, mukayeseli üretim maliyeti avantajına

13 Laissez-Faire kavramı Fransa'da merkantilizmin katı savunucusu, zamanın maliye bakanı J. B. Colbert'le bir grup Fransız işadamı arasındaki tartışmada dillendirilmiş, 1730 lardan sonra kullanımı yaygınlaşmıştır.

14 Schumpeter (1966) s. 379, Screpanti-Zamagni (1993) s. 1.

dayalı dış ticaret teorisi bu dönemde oluşmuştur. Malthus'un nüfus teorisi, Bentham'ın utilitarianizmi formülasyonu ve Say Kanunu bu dönemin önemli teorik gelişmeleridir.

5. Ricardo'nun 1823 yılında ölümü sonrası ekonomi teorisi anlamında bir konsolidasyon döneminin yaşandığı söylenebilir. Özellikle bu dönemde İngiltere'de Ricardo yanlılarının etkinliği tartışılmaz. Ancak sosyal ve siyasal hayatta gerek İngiltere'de, gerekse Kıta Avrupa'sında önemli gelişmeler olmaktadır. Sosyalist hareketlerle birlikte bir taraftan ekonomik analizde heterodoks yaklaşım şekillenirken, diğer taraftan J. S. Mill'le Ricardo'cu yaklaşım tamamlanarak, klâsik sentez oluşturulmuştur.

6. Mill'in Principles'inin 1848 yılında yayını öncesinde ve sonrasında giderek yoğunluğunu artıran sosyalist hareketler yanında Marx'ın ekonomi politığe yönelttiği eleştiriler de heterodoks yaklaşım için önemli bir literatür oluşturmuştur. Bu gelişmelerin dışında; C. Darwin'in evrim teorisi, H. Spencer'in sosyal bilimlerde evrim teorisini uygulama çabaları, İngiltere ve Almanya'da tarihçi okul mensuplarını etkilemiş, ekonomik analizde Ricardo'cu metod eleştirilmiştir.

Ekonomi biliminde 1845-1870 döneminde; marjinalist devrim şekline dönüşecek öncü çalışmaların yoğunlaştığı gözlenmektedir. A. Cournot, J. Dupuit, H. Gossen, v. Thunen gibi yazarların çalışmaları 1870'li yıllarda W. S. Jevons, L. Walras ve K. Menger'le birlikte marjinalist devrime dönüşmüştür. Gerçekte bu devrimin oluşmasına ilk katkılar Smith öncesi döneme uzanmaktadır. Daha önce isimlerini saydığımız İtalyanların Smith öncesinde marjinalist yaklaşıma ilk katkıları önemlidir.

7. Marjinalist devrim, 1870-1890 döneminde genel kabul görmemiştir. Bu dönemde yaklaşım mensuplarının kendi aralarındaki tartışmalar ve sosyalist çevrelerden ve özellikle Alman Tarihçi Okul mensuplarından gelen eleştiriler öne çıkmıştır. A. Marshall 1890 yılında yayınladığı Principles of Economics adlı eseriyle neoklâsik sentezi gerçekleştirmiştir.

Neoklâsik ekonominin, 1890'lı yıllardan başlayarak Marshall'ın 1924'de ölümüne kadar geçen 30 yılı aşkın süre içerisinde belirli konularda J. B. Clark, K. Wicksell, F. Y. Edgeworth, I. Fisher ve Marshall'dan farklı çizgide Menger'in takipçileri F. V. Wieser ve Böhm-Bawerk, Walras'ın takipçisi W. Pareto gibi teorisyenlerinin katkısı ile kapsamı genişlemiş, analiz teknikleri gelişmiştir.

Marjinalist devrim sonrası neoklâsik sentez büyük ölçüde içsel faktörlerle yani profesyonel bilim adamlarının katkılarıyla gerçekleşmiştir. Bu dönemde ekonomi bilimindeki gelişmelerin açıklanmasında "absolutist" yaklaşımın daha uygun olacağını söyleyebiliriz.

Neoklâsik anlayış karşısı, heterodoks çizgide de önemli teorik gelişmeler gözlenmektedir. Alman Tarihçi Okul yanında özellikle kurumsalcı

ekonomistlerin entelektüel Lideri T. Veblen'in neoklâsik anlayışa yönelttiği teorik yönden güçlü eleştiriler öne çıkmaktadır. Bu eleştiriler kurumsalcı yaklaşımın yeni şekliyle günümüze önemli yansımalar bırakmıştır.

8. Marshall'ın ölümünden hemen sonrası gözlenen teorik gelişmeler, Marshall'ın piyasa analizi ile ilgili varsayımı üzerinde yoğunlaşmıştır. P. Sraffa, J. Robinson ve E. Chamberlin'in gerçek ekonomik hayatta gözlenen piyasa formlarında firma dengesi analizleri önemli bir teorik sıçramadır. Bu sıçrama hem piyasa gözlemleri şeklindeki dışsal faktörlerle hem de profesyonellerin içsel çabaları ile oluşmuştur.

9. Makro ekonomik teorideki önemli sıçrama J. M. Keynes ve Genel Teori ile gerçekleşmiştir. Bu sıçramanın gerisinde 1930'lardaki büyük ekonomik kriz ve işsizliğin dışsal faktör olarak önemli katkısı olmuştur. Ancak bu gelişmeyi sadece bu etkene bağlamak eksik olacaktır. Keynes, Ricardo'cu ekonomistlerce adeta 100 yıl unutulan Maltus'un ortaya attığı efektif talep yetersizliğini gelir ve istihdam düzeyinin belirlenmesi modelinin ortasına koyarak makro ekonomi teorisinde önemli bir devrim yapmıştır. Bu devrimle, ekonomide toplam talebin belirlenmesinde devletin zorunlu rolü vurgulanmıştır. Keynes Genel Teori'de sadece işsizlik değil, tüketim, yatırım fonksiyonları ile para talebi faiz ilişkisi konusunu daha değişik teorik çerçevede incelemiştir.

Keynesçi anlayış gücünü ve popülerliğini 1950'li yılların ortalarına kadar sürdürmüştür. Sadece literatürde değil, Amerika ve Avrupa'da ekonomik politika formülasyonlarında Keynes'çi görüş yaygındır. Özellikle Harvard Üniversitesinden yayılan Keynes'çi anlayış 2. Dünya Harbi sonrası Amerikan politikacıları, işadamları ve bürokrasisinde hâkimdir. Dönemin çoğu ekonomisti adeta zamanın ruhuna teslim olmuşlardır. J. Hicks, A. Hansen ve P. A. Samuelson'un Keynes'i formülleştirmeleri ve *IS-LM* modelinin geliştirilmesiyle sağlanan sentez bu dönemdeki teorik gelişmelerdir.¹⁵

10. Miktar teorisinin 1950'li yılları ortalarında M. Friedman tarafından yeniden yorumlanması ile birlikte Chicago Üniversitesi bünyesinde bir grup ekonomistin çalışmaları ile parasalcı yaklaşım olarak da adlandırılan, yeni bir anlayış etkisini ve popüleritesini giderek artırmaya başlamıştır. Ekonomi literatüründe ve liberal politikaların uygulanmasında bu çizgideki anlayışın 25 yılı aşkın bir süre çeşitli derecelerde etkin olduğu gözlenmektedir. Özünde para talebi fonksiyonunun kararlılığına dayanan bu yaklaşım, özellikle 1970'lerdeki rasyonel beklentiler (rational expectations) devrimi ile yeni bir şekle dönüşmüştür. R. E. Lucas, T. J. Sargent, N. Wallace gibi bu yeni çizginin

15 İkinci Dünya Savaşı sonrası, P. A. Samuelson, F. Modigliani, Don Patinkin, R. Solow, J. Tobin gibi ekonomistlerin katkılarıyla oluşan sentezi bazı ekonomistler "neo-Keynesian" kavramı ile ifade ederler. J. Robinson bu yaklaşımı sahte, kalp Keynes'ci (bastard Keynesian) görüş olarak adlandırmıştır.

mensubu ekonomistler Keynes'çi yaklaşımın mikro temellerinin olmamasını şiddetle eleştirmişlerdir. Bu çizgideki yeni klâsikler üretim ve istihdam düzeyinin belirlenmesinde toplam talep yerine toplam arzın etkin olduğunu savunmuşlardır.

Friedman'la başlayan, 1970'li yıllarda rasyonel beklentiler devrimi ile yeni bir şekilde dönüşen parasalcı yaklaşımın oluşmasında şüphesiz yüksek enflasyon ve işsizlik birlikteliğinin dışsal faktörler olarak etkisi olmuştur. Ancak konu ile ilgili teorik gelişmelerin gerisinde güçlü bir profesyonel kadronun çabaları vardır.

Ekonomi biliminde 1970 sonrasında güçlü profesyonellerin oluşturduğu gruplar arasındaki rekabet yeni teorik yaklaşımların oluşmasını sağlamıştır. Bunların arasında yeni klâsik ve yeni Keynes'çi ekonomistlerin oluşturduğu literatürde ağırlıklı iki çizgi öne çıkmıştır. Bunların dışında; çok sayıda belirli bir bütünlük göstermeyen teorik çalışmalar profesyonel rekabet ortamında ortaya konulmuştur. Bunların büyük çoğunluğu genel kabul görmemiş, literatürde hâkim yaklaşım konumuna gelememiş teorik açıklamalardır.¹⁶ Bunlardan bir kısmı da anlaşılması zor olduğu için sadece profesyoneller arası dar bir çerçevede tartışılır, anlaşılır (esoteric) bir konumda kalmışlardır.

Ekonomi biliminin gelişme trendinde tarihsel boyutta gözlemlediğimiz yukarıdaki dönemsellik sayısı mutlak değildir. Bu şekildeki ve başka şekillerdeki dönemselleştirmeler büyük ölçüde sübjektif değerlendirmeleri de içerirler. Burada önemli olan, böyle bir dönemselliğin varlığı ve bunun dayandığı etkenlerdir. Tarihsel boyutta gözlemlenen dönemsellik Schumpeter'in ekonominin gelişme sürecini dayandırdığı yaratıcı yıkım (creative destruction) kavramından farklıdır. Doğal bilimlerde olduğu gibi sosyal bilimlerde ve özellikle ekonomi biliminde de tarihsel süreç içerisinde oluşmuş kümülâtiflik ekonomi biliminin gelişmesinde önemlidir. D. Hume'un para stoku ve gelir düzeyi ilişkisinde, para stokundaki değişmelerin nötr olduğu konusundaki görüşleri, Friedman'ın miktar teorisini yeniden formülasyonu ve parasalcı yaklaşımın başlangıcını oluşturmuştur. Gene R. Cantillon'un para stokundaki değişimlerle nisbi fiyatlar arasındaki ilişkiyi özetleyen Cantillon etkisi (Cantillon effect), v. Miser ve F. Hayek'in parasal konjonktür teorisinin esasını oluşturmuştur. Blaug'ın vurguladığı gibi, Hayek, Robbins ve Pigou olmasa, Keynes olmazdı. Keynes olmasa; Friedman, Friedman olmasa da Lucas olmazdı.¹⁷ Daha çok sayıda ismi bu şekilde sıralamak mümkündür.

16 Bu şekildeki teorik açıklamalara, Yeni Avusturya Okulu yaklaşımını, Walras'cı olmayan denge modeli çalışmalarını, Yeni kurumsalcı ekonomistlerin, yeni refah teorisi ve yeni tüketim ve firma teorilerini, içsel büyüme modellerini, yeni regülasyon teorilerini gösterebiliriz.

17 Blaug (2001) s. 156.

Ekonomi biliminin gelişme trendindeki dönemselliklerin arkasındaki dinamiklerin araştırılması, daha önce de üzerinde durduğumuz gibi Blaug'ın relativist ve absolutist yaklaşım tanımlamalarını karşımıza çıkarmaktadır. Ekonomi bilimindeki sıçrama dönemlerini açıklamakta daha önce de belirttiğimiz gibi tek bir yaklaşımın etkili olduğu söylenemez. Ancak belirli bir yaklaşımın daha etkin olduğunu ifade edebiliriz. Smith ve Wealth of Nations'ı başlangıç alırsak merkantilist uygulamaların olumsuzluklarının Laissez-Faire felsefesini güçlendirdiğini söyleyebiliriz. Bu şüphesiz relativist anlayışa uygun bir gelişmedir. Ancak bu sıçramada Smith'in ve ondan öncesi filozofların profesyonel katkıları da en az çevresel, dışsal faktörler kadar önemlidir. İngiltere'de Corn Laws tartışmaları, İngiltere dış ticaretinin durumu çevresel faktörler olarak önemlidir. Ancak bu dönemde Ricardo'nun üstün analitik yeteneği ve profesyonel gücünün etkisi bu dönemde ekonomi bilimindeki sıçramanın en önde gelen nedenidir. Marjinal fayda kavramının keşfinde Napoli ve Milano Okulu mensupları İtalyanların, Fransız mühendis ve matematikçilerinin Almanya ve Avusturyalı, felsefeci ve hukukçuların öncülüğü, Jevons, Walras ve Menger'in profesyonel çabaları, öne çıkmaktadır. Marjinalist devrim sonrası gelişmeleri açıklamakta absolutist anlayışın ağırlıklı olduğunu söyleyebiliriz.

Ekonomi bilimde profesyonelleşmenin Marshall'la gerçekleştiğini ve yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Bu nedenle Marshall sonrası dönemde ekonomi bilimindeki gelişmelerde profesyonellerin rolü giderek artmıştır. Eksik rekabet piyasası, refah ekonomisi, büyüme ve genel denge teorileri üzerindeki çalışmalarda kesinlikle bu özellik gözlenmektedir. Keynes ve sonrasında, neoklâsik sentez profesyonel gayretlerin yani içsel faktörlerin ürünüdür, sonraki dönemde parasalcı, Keynes'çi, 1970'ler sonrası yeni klâsikler ve yeni Keynes'çiler arasındaki tartışmalar makro ekonomi gelişme trendini belirlemiştir.¹⁸ Kısaca özetlersek; 1960'lardan başlayarak 30 yıl ekonomi literatürünü bu iki çizgideki karşılıklı tartışmalar oluşturmuştur.

METODOLOJİ SORUNU

Ekonomi bilimi temelde neyin, nasıl ve ne kadar üretileceği sorularına karşılık bulmaya çalışır. Bu soruların karşılığının her çeşit değer yargıları ve normatif etkilerden soyutlanarak araştırılması yani ekonomi biliminin dar anlamda anlaşılması, pozitif-normatif ekonomi ayrımını ortaya çıkarmaktadır. Bu şekildeki bir anlayışta, ekonomik analizde izlenen metodun ilk örneğini Ricardo'da gözlediğimizi ve bunun genelde ortodoks çizgide yaygın olarak izlendiğini söyleyebiliriz. Ancak ekonomi-politika,

18 Yeni klâsiklerin arasında; R. Lucas, T. Sargent, R. Barro, N. Wallace ve E. Prescott'u, yeni Keynes'çiler olarak da; G. Mankiw, J. Stiglitz, D. Romer, O. Blanchard ve G. Akerlof'u sayabiliriz.

ekonomi-sosyoloji ve ekonominin diğer disiplinlerle ilişkilerini, politika formülasyonu yönünü dikkate aldığımızda, Ricardo'da ilk olarak açık seçik gördüğümüz tümdengelim (deduction) metodunun, daha kompleks hale gelen ekonomik analiz için yeterliliği tartışma konusu olmuştur.¹⁹ Özellikle tarihsel boyutta baktığımızda G. Schmoller'in K. Menger'e yönelttiği eleştirilerde bu nokta önemlidir. Diğer taraftan ekonomik düşünce tarihini kadim Yunan'dan başlatsak dahi, sonuçta metotla ilgili iki çizgi ortaya çıkmaktadır. Bunlardan düşünce ve analizin dayandırıldığı birinci çizgi natural laws kavramında tanımını bulan, kural veya kurallar bütünüdür. Plato'nun, Aristo'nun benimsediği bu yaklaşım; Roma döneminde pozitif hukuk, skolâstik doktorların döneminde din kuralları, kilise kanunları şeklinde, Aydınlanma Döneminde ise saydıklarımıza ek olarak yaradılıştan gelen insanların doğal haklarını da içeren kurallar setine dayandırılmıştır. İkinci yaklaşım tarihsel kökenini Heraclitus'a kadar götürebileceğimiz sürekli değişimi ifade eden dinamik süreçtir. Bu süreç, daha önce de belirttiğimiz gibi Darwin'in 1850'lerdeki evrim teorisi ve Spencer'in sosyal bilimlere bu yaklaşımı uyarlaması ile yaygınlık kazanmıştır.

Bu kısa bilgi aktarımından anlaşılacağı gibi disiplinler arası ilişkileri de içerecek şekilde ekonomik analize girildiğinde ve 2000 yıla yakın egemen statik görüş yanında, dinamik sürekli değişim süreci de dikkate alındığında ekonomik analizde metodoloji sorunu tartışma konusu olmaktadır. Tartışmalar genelde neyi ne kadar bildiğimiz, bildiklerimizin ne kadar gerçek olduğu ve ne zamana kadar gerçek ve geçerli olduğu sorularının karşılığı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu sorular, bilgi teorisi (epistemology) ve bilgi felsefesinin temel konularıdır. Burada hemen "metod" ve "metodoloji" kavramlarının farklılığına dikkat çekmemiz gerekmektedir. Metod yani "modus operandi" soruna veya soruya işlevsel yaklaşım çeşitlerini ifade eder. Metodoloji ise metodlarla ilgili kavram, kural ve teorinin yanında bilgi teorisi, bilgi felsefesi ve bilgi sosyolojisi ile ilgilidir.

Metodoloji ile ilgili sorunlar özellikle ekonomi bilimi konusunda, belirli bir yöntemle ulaşılan açıklayıcı hipotezlerin farklı şekillerde yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Bunun da nedeni doğa bilimlerinden farklı olarak ekonomik analizdeki kanıtlamanın geçerliliğinin tartışmalı olmasıdır. Bu konuyu biraz daha açıklamak için metodoloji ile ilgili tümdengelim, tümevarım, logical pozitivism, Popper'in yanlışlama ve Khun'un paradigma kavramlarını kısaca açıklamak gerekecektir.

Tümdengelim (Deduction)

Bu yöntemi belirli önkabullerden hareketle, mantıksal çıkarsama ile belirli sonuçlara ulaşmak şeklinde tanımlayabiliriz. Genelden özel, tekil

19 Konu ile ilgili kapsamlı bilgi ve tartışmalar için bkz. Blaug (1980).

duruma doğru bir çıkarsama yürütülmektedir. Burada önkabule dayanan çıkarsamaların tutarlılığı esastır. Başlangıçtaki önkabulle analize getirilen soyutlama önemlidir. Bu yöntem uzun süre analizlerde hâkim yöntem olarak kabul görmüştür. Plato'nun, Aristo'nun, skolâstik doktorların kullandıkları metod tümdengelim metodudur. Temel önkabuller; doğa kanunları, dini kurallar ve pozitif hukuk kurallarıdır. Kitabın ilgili bölümünde açıklanacağı gibi ekonomik analizde bu yöntemin mükemmel bir örneğini Ricardo'da görmekteyiz.

Tümevarım (Induction)

Bu yöntemde gözlem ve deneysel sonuçlardan hareketle genel geçerliliği bulunan teorilerin formüle edilmesi amaçlanır. Bu yaklaşımda tümdengelim metodunun karşıtı, gözlem ve deneyden geçici dar kapsamlı teorilerin formülasyonu, buradan hareketle genel çıkarsama ile daha genel ve evrensel teorilerin formülasyonuna geçilir.

Logical Positivism

Metod konusundaki tartışmalarda 19. Yüzyıl sonlarında getirilen eleştirilerle bu yöntemin popülerliğini yitirdiği ancak 20. Yüzyılda farklı şekilde gündeme geldiği gözlenmektedir. Bu şekilde farklı bir biçimde özellikle Viyana Okulu mensupları öncülüğünde logical positivism kavramı altında formüle edilen görüşe göre; bilim adamları başlangıçta test edilebilir özelliği olan teorileri formüle edecekler (1), gerçek gözlem ve verilerle teorinin kanıtlanması sağlanacaktır (2). Teorinin doğruluğu, kanıtlanma aşamasını geçtikten sonra kabul edilecektir. Bu yaklaşımda önemli konu; test edilebilir formda teoriler üretmektir.²⁰

K. Popper ve Yanlışlama (Falsification)

Logical positivismde teorinin kabulü için doğruluğunun deneysel testten geçmesi zorunludur. Burada önemli kavram "kanıtlama" (verification) kavramıdır. Karl Popper (1902-1994) deneysel testlerle bir teorinin doğruluğunun değil, yanlışlığının kanıtlanabileceğini ileri sürmüştür.²¹ Popper'e göre teorinin bütün alternatif testlerinin yapılması imkânsızdır. Deneysel sonucun teorinin öngördüğü sonucu doğrulaması durumunda bile bu, teorinin doğruluğunun kanıtı olamaz. Yeni deneysel çalışmalar her zaman teorinin öngörülerıyla çatışacak sonuçlar ortaya koyabilir.²² Popper'e göre yeni test edilebilir teorilerin kurgulanması ve bunların test edilmesi yanlışlanması bilimsel faaliyetin özünü oluşturur.

20 Logical positivism, Viyana Okulu mensuplarınca 1920 lerde gündeme getirilmiştir. Ancak N. Senior'u bu konuda öncü isim olarak saymamız gerekmektedir.

21 Popper (1934).

22 Popper'in detaylı bir değerlendirmesi için bkz. Blaug (1985), s. 3-51.

Genelde Popper'ci çizgide gösterilmesine karşın, Imre Lacatos (1922-1974) yanlışlama konusunda Popper'i eleştirmiştir. Lacatos'a göre; teoriyi kesin yanlışlama veya doğrulama olamaz. Her teorinin açıklayamadığı kural dışılıklar bulunabilir. Bu özellik kesin doğrulama ve yanlışlamayı imkânsız kılar. Lacatos'a göre bilim adamları alternatif araştırma programları ortaya koymalıdır.

Kuhn ve Paradigma

Popper'le birlikte metodoloji konusundaki tartışmalarda belirli bir çizgi oluşmuştur. Tümdengelim-tümevarım, logical positivism ve yanlışlama şeklinde tanımlayabileceğimiz bu genel çizgi dışındaki tartışmalar 1960'larda yoğunluk kazanmıştır. Blaug'ın heterodoksiye yönelme şeklinde adlandırdığı bu farklı anlayışı Thomas Kuhn (1922-1996) başlatmıştır. Kuhn 1962 yılında ilk baskısı yapılan *The Structure of Scientific Revolutions* adlı kitabında, belirttiğimiz genel çizgi dışında paradigma kavramını metodoloji konusundaki tartışmalara sokmuştur.²³ Paradigma kelimesinin tam bir tanımını vermek zordur. Genel olarak belirli bir toplumda, belirli bir zamanda paylaşılan hâkim inanç anlayışı, bilgi, kültür, gibi değerlerin oluşturduğu genel bakış kastedilmektedir.²⁴ Buna göre bilim adamları belirli bir zaman ve mekanda hakim paradigma içerisinde bulmaca çözümler bilimsel faaliyetlerde bulunurlar. Bilimsel faaliyet sürecinde hakim paradigma içerisinde çözümler gerçekleştirilemiyorsa, yeni paradigma arayışları başlar, çözümlerme gücü yüksek yeni paradigma eskisinin yerini alır. Bilimde devrim bu süreç içerisinde yeni paradigmaların eskilerinin yerine geçmesiyle gerçekleşir. Toplumlar yeni paradigmaya geçmek ve bu paradigmanın hâkim duruma yükselmesi süreçlerinde belirli ölçüde direnç sergilerler. Bu nedenle hâkim durumdaki paradigmaya göre çözümlerme gerçeğe en yakın çözüm olmayabilir.

Metod konusundaki önemli gelişmelere bu şekilde değinmekle yetineceğiz. Gerçekte konu üzerindeki tartışmalar sürmektedir. En aykırı uçta Paul Feyerabend (1924-1994) *Against Method An Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge* (1975) adlı eserinde önceden belirli bir metodun kabulü sorun çözme yeteneğini zayıflatır, yaratıcılığı önler ve bilimsel gelişmeyi negatif yönde etkiler, metodun bilimsel gelişmede önemi yoktur tezini savunmuştur. Feyerabend gerçeğe ulaşma belirli yöntemlere indirgenemez şeklinde metod konusunda en uçlara savrulan görüşler ifade etmiştir. Bir tarafta bütün eleştirilere karşın ekonomik analizlerde kullanılan

23 Kuhn'un kitabının ikinci baskısında paradigma yerine daha çok disiplinler matrisi kavramını kullanmıştır.

24 Kuhn'un kitabının 1. Baskısında çok sayıda farklı paradigma tanımı vardır. Bkz Masterman (1970).

temel çizgideki logical positivism, bir tarafta heterodoks yaklaşımların en ucunda Feyerabend'in metod anarşisi. Kısaca çok geniş yelpazede tartışılan metodoloji sorunu.

Metodoloji ile ilgili kavram ve tartışmaları kısaca özetledikten sonra ekonomik analizde metodoloji konusundaki çizgiye kısaca değinmek gerekmektedir. Modern ekonomik analizi Smith'le başlatırsak, A. Smith ve D. Ricardo'nun metod üzerinde sistematik bir şekilde açıklamalar yapmadıklarını söyleyebiliriz. Smith genelde farklı metodlar kullanmıştır. Tümdengelim ve bunların tarihsel gerçekliğinin ispatı Smith'de hâkim yöntem olarak görülmektedir. Ricardo ekonomik analizlerinde tümdengelim metodunun en somut örneğini vermiştir. Ancak metod konusunu tartışmamıştır. Aralarında Say Kanunu konusundaki temel ayrışmaya rağmen T. R. Malthus da Ricardo gibi tümdengelim metodunu kullanmıştır. Metod konusuna klâsik dönemde en önemli katkıyı N. W. Senior yapmıştır. *Introductory Lecture on Political Economy* (1827) ve *Outline of the Science of Political Economy* (1836) adlı eserlerinde ilk olarak metodoloji sorununu kapsamlı bir şekilde tartışmıştır. Senior ekonomik analizin, dört temel belite (axiom) dayandırılarak gerçekleştirilmesi gereğini vurgulamış, ayrıca pozitif ve normatif ekonomi ayırımına dikkat çekmiştir. Metod konusunda ikinci isim J. S. Mill'dir. Mill, *On the Definition of Political Economy; and On the Method of Investigation Proper to It* (1836), *A System of Logic* (1844) ve *Principles of Political Economy* (1848) adlı eserlerinde metodoloji konusunda kapsamlı açıklamalarda bulunmuştur. Özetle; Mill Ricardo'cu yöntemi genelde benimsemiş, tümdengelim yanında tümevarım yöntemlerini kullanarak logical positivism şeklindeki genel çizgiyi belirlemiştir. Bu dönemde J. Elliot Cairnes (1823-1875) *Character and Logical Method of Political Economy* (1875) adlı eserini yayınlamıştır. Klâsik dönemin son ekonomisti olarak da anılan Cairnes'in kitabı marjinalist devrim yıllarına rastlar. Kitap İngiltere'de tarihçi okul mensupları tarafından şiddetle eleştiri konusu olmuştur. Cairnes, Mill'in en yakın takipçisi konumundadır. Ekonomik analizde Senior-Mill çizgisini savunmuştur.

Metod konusundaki klâsik dönemdeki görüşler John Neville Keynes'in *The Scope and Method of Political Economy* (1891) adlı eserinde uzlaştırıcı bir tavırla incelenmeye çalışılmıştır. Gerçekten de metod konusunda 1890'larda Menger ve Schmoller arasındaki tartışmalar Almanya ve İngiltere'de tarihçi okul mensupları ve kurumsalcı ekonomistler ile varsayımlara dayalı tümdengelim metodunu benimseyen Senior-Mill-Cairnes çizgisi savunucularını karşı karşıya getirmiştir. Bu çizgideki tartışmalar sonrasında önemli bir gelişme olarak Lionel Robbins'in *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science* (1935) adlı eserinde Senior-Mill-

Cairnes çizgisindeki varsayımlara dayalı tündengelim metodunu yeniden yorumlamıştır.

Ekonomistler arasında metod konusundaki tartışma ve katkılara bu şekilde çok kısa değindikten sonra bir noktayı vurgulamak önemli olmaktadır. Özellikle Senior-Mill-Cairnes çizgisine Alman ve İngiliz tarihçi okul mensuplarıyla kurumsalçı ekonomistlerin karşı çıkması özünde varsayımların geçerliliği ile ilgilidir. Soyut varsayımlardan tündengelim yöntemiyle ulaşılan çıkarsamaların her zaman ve her yerde geçerli olmadığı; ayrıca varsayımların tarihsel geçerliliğinin bulunması gerektiği hep tarihçi okul mensupları tarafından eleştirilmiştir. Varsayımlarla ilgili bu tartışmalar 1953 yılından sonra yeni bir boyut kazanmıştır. Milton Friedman *Essay on the Methodology of Positive Economics* (1953) adlı çalışmasında, ekonomi biliminde doğa bilimlerindeki metodun uygulanmasının doğru olacağını savunarak teorinin varsayımlardan çok açıklayıcı gücünü öne çıkarmıştır. Friedman'a göre açıklayıcı hipotezlerden oluşan teorinin geçerliliğini, açıklamayı amaçladığı olguyu öngörme gücü belirler.²⁵ Friedman'a göre hipotezin geçerliliğinin ispatının tek yolu onun öngörülerinin deneysel sonuçlarla karşılaştırılmasıdır. Friedman'ın varsayımlarının gerçekliliği, kavramından neyi anladığı ayrıca tartışma konusudur.²⁶

Metodoloji konusundaki bu genel açıklamalar dışında, izledikleri yöntem bakımından özellikler gösteren önemli ekonomistlerin katkılarına da ilgili bölümlerde ayrıca değinilecektir.

NİÇİN EKONOMİ BİLİMİ TARİHİ?

Soruyu başka şekilde de sorabiliriz. Ekonomik, düşünce, teori ve analizin tarihinin incelenmesi yararlı mıdır? Böyle bir başlık altındaki konuların ekonomi ders programlarında bulunması zorunlu mudur? Bu sorular ekonomi konusunda lisansüstü ve doktora programlarının hazırlanması aşamalarında tartışılmaya başlanmıştır. Ekonomik teori ve analizin özellikle lisansüstü programlarında yoğun şekilde yer almasının nedenleri açıktır. Ancak bunların tarihlerinin ayrıca programlara konulmasının yararları pratikte sorgulanmaya başlanmıştır.

Ekonomik düşünce, teori ve analiz tarihi ile ilgili olarak literatürde de 1970'li yıllardan sonra önemli gelişmeler olmuştur. *History of Economics Review*, *Research in the History of Economic Thought*, *Journal of the History of Economic Thought*, *History of Economic Ideas* gibi akademik dergilerin yayını ile ekonomik düşünceler tarihine hem ilgi artmış, hem de bu şekildeki

25 Friedman (1953) s. 8-9.

26 Bu tartışmaların kısa özeti için bkz. Blaug (1980) Part II.

bir öğretinin yararları konusunda çeşitli makaleler yayınlanmıştır.²⁷

Ekonomik düşünce, teori ve analiz tarihi öğrenimi konusunun yararları çeşitli yönlerden incelenebilir. Ekonomik düşünce tarihi ile ilgili çok sayıda kitapta bu konuya değinilmiştir. Burada bu detaylara girmeden Schumpeter'in konu ile ilgili değerlendirmesine değinmek yararlı olacaktır. Schumpeter ekonomik analiz tarihinin önemini üç başlık altında incelenmiştir. Pedagojik yararlar (1), yeni fikirlerin keşfedilmesi (2), insan zihninin algılama biçimini kavrama (3). Schumpeter ekonomik analiz tarihinin sağladığı bu üç ayrı avantajı kısaca açıklamıştır.²⁸

Ekonomi biliminin temel kavramları ile ilgili tarihsel gelişmeleri kısaca aktarmak bu kavramların daha sağlam bir şekilde anlaşılmasında pedagojik avantaj sağlayacaktır. Örnek verecek olursak marjinal fayda, marjinal maliyet kavramları açıklanırken Galiani, Turgot, Thunen gibi ekonomistlerin ilk sayabileceğimiz yaklaşımlarının bilinmesi bu kavramların özünün anlaşılmasında önemli üstünlük sağlayacaktır. Ekonomi tarihinin yeni fikirler üretmedeki yararı da açıktır. İnsan zihni yeni fikirler geliştirirken sürekli şekilde önceki başarılı veya başarısız, olumlu veya olumsuz fikir ve olgulardan esinlenir. Hangi fikrin veya yaklaşımın neden ve niçin başarılı veya başarısız olduğunun anlaşılması için ekonomi bilimi tarihi adeta bir laboratuardır. Schumpeter'in saydığı üçüncü avantaj bütün bilimler için geçerlidir. Ancak ekonomik analizde farklıdır. İnsanların algılamaları ve idrakleri aynı sonuçlar karşısında farklıdır. Neyi nasıl algıladığımız ve nasıl reaksiyon gösterdiğimiz insandan insana değişir. Böyle bir durumda toplumda hâkim anlayış ve idrakin nasıl oluştuğu önemlidir. Bunu anlamının tek yolu da ekonomik analiz tarihini bilmektir.

Schumpeter'in ekonomik analiz tarihi kapsamında değindiği avantajlar sadece analiz tarihi değil, teori, politika gibi konuları da kapsayacak şekilde G. J. Stigler (1911-1991) ve K. Boulding (1910-1993) tarafından da incelenmiştir. Bu geniş anlamda, konuyu ekonomik düşünceler tarihi olarak algıladığımızda, tespit edilen avantajları şu şekilde özetleyebiliriz: Ekonomik düşünce tarihi ekonominin sosyal bilimler içerisindeki yerini tespit bakımından yararlıdır. Bilim önce kendi varlığını tanımalıdır. Bunun yolu kendi geçmişini tanımaktan geçer. Bu nedenle tarih yararlıdır, ekonomik düşünceler tarihi bilimsel katkı sahiplerinin entelektüel birikimlerini, felsefi düşünce ve kabullerini, katkılarını yaptıkları dönemin entelektüel ve kurumsal yapılarını dikkate alarak incelendiğinde Schumpeter'in üçüncüsü olarak sıraladığı yarar sağlanacaktır.²⁹

27 Blaug (2001), s. 145-164.

28 Schumpeter (1966) s: 4-5.

29 Blaug (2001) s. 150.

Bu başlık altındaki açıklamalar tamamlarken Boulding'den bir alıntı yararlı olacaktır. Alıntı, 1970'lerde ekonomik düşünce tarihi derslerinin akademik çevreler ve öğrenciler tarafından algılama biçimini göstermesi bakımından ilginçtir. Boulding tarih karşıtlarının ekonomik düşünce tarihinin Ortaçağ Latincesi meraklılarına uygun olduğu şeklindeki yaygın anlayışına dikkat çektikten sonra 10 yıl öncesinde yayınlanmış hiçbir yayını okumak gereğini duymayan doktora dereceli ekonomist yetiştirmeye yönelik programlarla sonunda nasıl bir tabloyla karşılaşılacağını bu alıntıda açıklamaktadır.

"... bilgisayar kullanımını bilen, büyük regresyon ve korelasyon analizlerini yapan, fakat gerçekte kimin ekmeğine yağ sürdüğünü bilmeyen, ekonomik kurumlar konusunda inanılmaz şekilde cahil, ekonomi bilimi için akıtılan kan, ter ve gözyaşı konusunda en ufak bir algılaması olmayan, verilerin altında yatan gerçeğin farkında olmayan yaldızlı teknisyenler artacaktır."³⁰

Alıntıdan anlaşılacağına göre ekonomi düşünce tarihini dışlayan bir eğitim aptal âlimler (idiot sarvan) yetiştirecektir.

Ekonomi tarihi derslerinin yararlarını bu konuların eğitim programlarında bulunmasının zorunluluğunu belirttikten sonra özetin özeti bir ekleme yapmak uygun olacaktır. Daha önce değindiğimiz gibi, bilim önce kendisini tanımalıdır. Schumpeter'in bu ifadelerine göre sosyal bilimler içerisinde ekonomi bilimi kendi yerini saptamalıdır. Bu saptama ekonomi düşünce tarihi birikimiyle olur. Başta Amerika olmak üzere çok ülkede ekonomi öğrenimi ortodoks yaklaşım çizgisinde şekillenmektedir. Heterodoks yaklaşımlar sadece ekonomik düşünce tarihi kitaplarında kendilerine yer bulmaktadır. Marx'ı, Sismondi'yi, List'i, Schmoller'i, Veblen'i daha çok sayıda heterodoks yaklaşım sahibinin katkılarını dışlayan bir ekonomi öğrenimi her halde çok renksiz olur.

KİTABIN ORGANİZASYONU

Ekonomik düşünce, teori ve analizin tarihi ile ilgili kitaplarda genellikle belirli bir kronoloji içerisinde düşünce, teori ve analizin gelişimini anlatılmaya çalışılır. Kuşkusuz düşünce ve teorinin ortaya konulduğu ortamın sosyal, politik, ekonomik ve filozofik özellikleri önemlidir. Ancak genellikle bu etkenlere düşünce ve teoriyi etkiledikleri ölçülerde değinilir. Bazı yazarlar örnek olarak Blaug gibi, sadece teori üzerinde yoğunlaşmış, teoristin eğitimini, çevresini, sosyal yaşamını ve teorinin geliştiği ortamı analizi dışı bırakırlar. Burada konu teori ve analizdir. Diğer bazı yazarlar da teoristin; aile yapısını, yetiştiği ortamı, eğitim durumu gibi özel konular yanında zamanın ruhunu

30 Boulding (1971) s. 232-233, Blaug (2001) s. 149'dan alıntılanmıştır.

aktaracak entelektüel ortamı da dikkate alırlar. Bu şekildeki bir tercih daha önce açıldığımız relativist anlayışa uygundur.

Bu kitapta sadece teori üzerinde değil teorinin formülasyonunda ve geliştirilmesinde birincil derecede katkıda bulunan teorisyenlerin çok kısa yaşam öyküleri de bazen ayrı bir alt başlık, bazen de metin içerisinde verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ekonomi bilimi, tarihi içerisinde önemli dönüm noktalarının işareti sayılan bazı sosyal, ekonomik ve politik olaylara da değinilmiştir. Bunun dışında bazı ekonomistlerin temel eserleri ve özellikleri de açıklanmıştır. Kitabın birinci bölümünde, tarihin uzunca bir döneminde üretim, bölüşüm değişim gibi ekonomi biliminin uğraş alanlarının düzenlenmesinde etkin tabii-doğal-hukuk (natural-law) kavramı konusunda özet bir açıklama sunulmuştur. Bu özellikle J. Bentham'da sona erdiği belirtilen ekonomik analizde tabii-doğal hukukun etkisi konusunda bir çerçeve altyapı oluşturmak bakımından önemli sayılmıştır. İkinci bölümde Protagoras, Xenophon, Plato ve Aristo üzerinden Antik Yunan'da ekonomik düşünce ve analiz özetlenmiştir. İzleyen bölümde Orta Çağ'da feodalizmin oluşturduğu sosyal ve ekonomik sistem içerisinde skolâstik düşüncenin ekonomik görüş ve analizlerine değinilmiştir.

Merkantilizm farklı bir dönem olarak dördüncü bölümde incelenmiştir. Merkantilist dönüşümü sağlayan sosyal, politik değişimlerle merkantilist doktrinin esasları bu bölümde incelenmiştir. Smith'e giden çizgide Petty, Cantillon, Dr. Quesnay ve diğer fizyokratların ekonomi bilimine katkıları beşinci ve altıncı bölümü oluşturmuştur. Klâsik dönemde ekonomi bilimindeki gelişmelerin aktarılmasına yedinci bölümde Smith'le başlanmıştır. Wealth of Nations'ı hazırlayan entelektüel yapı klâsik teorinin temel kavramı değer ve değerlendirme ile klâsik büyüme teorisi bu bölümde incelenmiştir. Klâsik dönemde para teorisi ve klâsik teorinin dayanakları Say Kanunu, Malthus'un nüfus kanunu ve Bentham'ın utilitarian formülasyonu sekiz, dokuz, on ve on birinci bölümde incelenmiştir. Klâsik teorinin formülizasyonunu gerçekleştiren Ricardo'nun rant teorileri emek değer teorisi ve gelir bölüşümü, büyüme teorisi on ikinci bölümde tartışılmıştır. Mill'in katkıları onüçüncü bölümde özetlenmiştir. Mill'in üretim, sermaye, kâr, faiz ve dış ticaret teorileri gene Mill'in normatif ekonomik yaklaşımı bu bölümün önemli konularıdır. Ekonomik politığe eleştiriler ve Marx'ın ekonomik analize katkıları on dördüncü bölümün konusudur. Marx'ın emek-değer teorisi, sömürü teorisi, kapitalizmin geleceği ile ilgili öngörülleri bu bölümde tartışılmıştır.

Marjinalist devrin öncülleri, marjinalist yaklaşımın özellikleri on beşinci bölümde incelenmiştir. On altıncı bölüm marjinal faydayı keşfeden teorisyenlerinden Jevons'un katkılarına ayrılmıştır. Jevons'un marjinal

faydaya dayalı değer teorisi, değişim teorisi, emek arzı teorisi bu bölümde incelenmiştir. Ricardo'nun emek-değer teorisine getirilen eleştiriler üzerinde bu bölümde durulmuştur. Marjinal fayda kavramını keşfeden diğer ekonomist Walras ve ekonomi bilimine katkıları on yedinci bölümde açıklanmıştır. Walras-Marshall karşıtlığı genel denge ve Pareto'nun genel denge çizgisinde tartıştığı refah maksimizasyonu bu bölümde incelenmiştir. Avusturya Okulu ilk mensupları Menger, Wieser ve Böhm, Bawerk'in değerlendirme, sermaye ve faiz teorileri konusunda analizleri on sekizinci bölümde aktarılmıştır.

Neo-klâsik sentez ve Marshall on dokuzuncu bölümün konusunu oluşturmuştur. Marshall'ın kısmi denge yaklaşımı içerisinde firma dengesi, tüketici dengesi incelenmiştir. Marshall'ın bölüşüm teorisine, dış ticaret teorisine, refah teorisine katkıları bu bölümde sunulmuştur. Neo-klâsik teorinin Amerikan temsilcileri Clark'ın bölüşüm teorisi, Fisher'ın para ve faiz teorisi yirminci bölümde açıklanmıştır.

Wicksell'in sermaye teorisi, doğal faiz teorisi kamu maliyesi ve vergi teorisi yirmi birinci bölümde tartışılmıştır. Özellikle kendisinden sonra para, faiz ve kamu maliyesi ile ilgili çalışmalara etkisi bakımından Wicksell'e ayrı bir bölüm ayrılmıştır.

Veblen'in entelektüel liderliğinde Neo-klâsik yaklaşımı eleştiren Amerikan kurumsalcıları yirmi ikinci bölümde incelenmiştir. Başta Veblen olmak üzere Mitchell, Commons, Aynes ve Galbraith'ın katkıları bu bölümde özetlenmiştir.

Ekonomik analizde matematik, istatistik ve ekonometri kullanımının üzerindeki tartışmalar yirmi üçüncü bölümde aktarılmıştır. İki karşıt çizgideki görüşler değerlendirilmiştir.

Avusturya Okulunun sonraki nesil temsilcileri Mises'in miktar teorisini Cantillon çizgisindeki yorumlaması Hayek'in koordinasyon teorisi sosyalist hesaplama konusundaki tartışmaları yirmi dördüncü bölümde tartışılmıştır. Marshall'ın yaklaşımından farklı olarak eksik rekabetteki fiyatlandırma ve denge konusu yirmi beşinci bölümün konusudur. Sraffa, Chamberlin ve Robinson'un negatif eğimli talep eğrisi karşısında firma dengesi ve kâr maksimizasyonu, monopol ve monopson teorileri bu bölümün önemli konularıdır.

Modern makro ekonominin kurucusu Keynes'in katkıları yirmi altıncı bölümde açıklanmıştır. Keynes'in yöntemi genel teorisinin oluşması, efektif talebe bağlı gelir belirlenmesi, istihdam teorisi, tüketim teorisi, yatırım teorisi, likidite tercihi yaklaşımı, maliye ve para politikalarının etkinliği, Hicks, Hansen sentezi Keynes yaklaşımının Samuelson tarafından formülasyonu bu bölümde incelenmiştir.

Özellikle 1940'lı yıllarda parlayan ve etkileri ekonomi literatüründe uzunca bir süre devam eden iki ekonomist Hicks ve Samuelson'un bazı

önemli katkıları yirmi yedinci bölümde özetlenmiştir. Bu iki ekonomistin çizgisi uzunca bir süre ekonomik analizde etkili olmuştur.

Miktar teorisinin Friedman tarafından tekrar yorumuyla başlayan parasalcı yaklaşım ve devamı yirmi sekizinci bölümde incelenmiştir. Para-enflasyon-işsizlik ilişkileri bu ilişkilerde beklentilerin rolü, para politikasının etkinliği, rasyonel beklentiler, yeni klâsik yaklaşım bu bölümde aktarılmıştır.

Büyüme teorileri yirmi dokuzuncu bölümde incelenmiştir. Schumpeter'in vizyonu Keynesçi büyüme teorileri, neo-klâsik büyüme teorisi ve içsel büyüme teorisi bölümün başlıca konularıdır. Kitabın otuzuncu bölümünde refah ekonomisi konusundaki literatür aktarılmıştır. Pareto, Pigou, Arrow, Sen ve Buchanan'ın refah ekonomisi konusundaki katkıları özetlenmiştir.

Kitap kısa bir değerlendirme ile tamamlanmıştır. Şüphesiz kitabın kapsamı içerisinde ekonomi bilimine önemli katkılarda bulunmuş tüm teorisyenler ve katkılarına değinilmemiştir. Antik Yunanlı filozoflardan başlayarak Ortodoks ekonomik teori ve analizin oluşumuna katkıların aktarılması yanında, heterodoks çizgideki gelişmelerin de kapsam içerisine alınmasına çalışılmıştır.

Ekonomi bilimi tarihi bakımından önemli sayılabilecek bazı gelişmeler ve bu gelişmelerdeki katkı sahipleri kitabın hacmi ile ilgili fiziksel kısıtlama nedeni ile kapsam dışı bırakılmıştır. Bu anlamda 1960'lı yıllardaki sermaye teorisi üzerindeki tartışmalar, Snaffa'nın etrafında neoklâsik değer ve bölüşüm teorisine getirilen eleştiriler ve Ricardo ve Marx'ın objektif değer teorisini savunan Yeni Ricardo'cuların katkıları, ekonomi ve diğer sosyal bilimlere eklemleştirmeye yönelik çalışmalar, yeni kurumsalcı ekonomistlerin, katkıları, davranışsal ve deneysel ekonomi yaklaşımları gibi çok sayıda konu ve gelişmeler kapsam dışı bırakılmıştır.

Kitapta matematik işlem, formül ve şekillere olabildiğince az yer verilmiştir. Teorinin arkasındaki esas düşünce sistematığının açıklanmasına ağırlık verilmeye çalışılmıştır. Özellikle birincil kaynakların kullanılmasına öncelik verilmiş, imkanlar ölçüsünde açıklamalar bu kaynaklar üzerinden yapılmıştır.

KAYNAKLAR

- Blaug, M. (1962) *Economic Theory in Retrospect*. Richard D. Irwing, Inc.
- Blaug, M. (1980) *The Methodology of Economics, Or How Economists Explain*. Cambridge University Press.
- Blaug, M. (2001) "No History of Ideas, Please, We're Economists" *The Journal of Economic Perspectives*, vol. 15.
- Boulding, K. E. (1971) "After Samuelson Who Needs Adam Smith?" *History of Political Economy* 3:2.

- Brue, S. L.-Grant, R. R. (2007) *The History of Economic Thought*. Thomson South-Western.
- Cairnes, J. E. (1988) *The Character and Logical Method of Political Economy*. London: Frank Cass.
- Dillard, D. (1978) "Revolutions in Economic Theory". *Southern Economic Journal* 44.
- Ekelund, R. B.,- Ault R. W. (1987) "The Problems of Unnecessary Originality in Economics". *Southern Economic Journal*, 53.
- Feyerabend, P. (1975) *Against Method: An Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*. New Left Books London.
- Friedman, M. (1953). *Essay in Positive Economics*. University of Chicago Press.
- Fusfeld, D. R. (2002) *The Age of the Economist*, Addison Wesley.
- Johannson, J. (1975) *A Critique of Karl Popper's Methodology*. Scandinavian University Books.
- Keynes, J. N. (1891) *The Scope and Method of Political Economy*. New York Kelley & Macmillan.
- Kuhn, T. S. (1970) *The Structure of Scientific Revelutions*. University of Chicago Press.
- Lacatos, Imre (1978) "The Methodology of Scientific Research Programmes". *Philosophical Papers* vol. 1.
- Landreth, H. Colander, D. C. (2002) *History of Economic Thought*. Houghton Mifflin Company.
- Masterman, M. (1970) "The nature of a paradigm". In *Criticism and the Growth of Knowledge*, Ed. Lacatos, I. and A. Musgrave, Cambridge University Press.
- Meeks, R. (1967) *Economics and Ideology and Other Essays: Studies in the Development of Economic Thought*. Champman and Hall.
- Mill, J. S. (1973) *Collected Works, A System of Logic Ratiocinative and Inductive*. J. M Robson (ed), Introduction by R. F, McRao. London Roudledge & Kogan Paul vol. 78.
- Mitchell, W. C. (1967) "Types of Economic Theory", ed. J. Dorfman, vol. 1. A. M. Kelley.
- Niehans, J. (1990) *A History of Economic Theory Classic Contributions, 1720-1980*. The Johns Hopkins University Press.
- Popper, Karl R. (1959) *The Logic of Scientific Discovery*. Basic Books, New York.
- Robbins, L. (1935) *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. Macmillan.
- Schumpeter, J. A. (1966) *History of Economic Analysis*. Oxford University Press.
- Senior, N. W. (1938) *An Otlne of the Science of Political Economy*. New York. A. M. Kelly, Publisher.
- Stigler, G. J. (1960) "The Influence of Events and Policies on Economic Theory". *A.E.R.*
- Stigler, G. J. (1965) *Essays in the History of Economics*. Chicago University Press.
- Stigler, G. J. (1969) "Does Economics Have a Usefull Past?" *History of Political Economy* 1, 2.
- Stigler, G. J. (1980) *The Methodology of Economics, or How Economists Explain*. Cambridge University Press.
- Veblen, T. (1900) "The Preconceptions of Economic Science". *Q. J. E.* Vol. 4.
- Whitaker, K. (1975) "John Stuart Mill's Methodology", *J. P. E.* 3.

BÖLÜM 1

TABİİ HUKUK

(NATURAL LAW)

Aristo'dan başlayarak günümüze kadar üzerinde tartışmaların sürdüğü ulusal ve uluslararası hukukun en önde gelen kaynağı tabii hukuk-doğal hukuk- kavramı ekonomik analizin tarihsel gelişmesinde de etkili olmuştur. Tabii hukuk, (doğal kanunlar), tanımı müphem, içeriği ve kapsamı muğlâk, üzerinde hukuk teorisi bakımından tartışmaların sürdüğü, yani literatürde kapsamı gelişerek genişleyen bir kavramdır.¹ Genelde tabii hukuk kavramının gelişimi hakim hukuk felsefesi bakımından farklı üç evrede incelenebilir. Kavram bu dönemlerde çeşitli düşünce akımlarının etkisinde genişletici yorumlarla Aristo'nun dar anlam ve kapsamdaki tanımının çok dışına çıkmıştır. Bu değişik yorumları klâsik anlayış içerisinde Aristo ve Plato'da, hukuksal düzenleme norm tespiti konusunda eski Roma'da, skolâstik dönemde Thomas Aquinas'da ve aydınlanma 17. ve 18. yüzyıl filozof ve hukukçuları, Locke, Grotius, Hobbes ve dönemin diğer yazarlarında görmek mümkündür. Yani doğal hukuk, tabii hukuk kapsamı, belirlenmiş maddeleştirilmiş bir normlar serisi olarak algılanmamış, tarih içerisinde kapsamı değişerek genişleyen maddeleştirilmemiş, doğa ile insan, eşya ve toplum arasındaki insan doğasına ve aklına uygun sınırları belirsiz kavramsal bir kurallar kümesidir.

Tabii hukukun, kapsam ve içeriği fikir akımlarına bağlı olarak değiştiği gibi, kavramın zaman zaman politik amaçlarla da yorumlandığı görülmektedir. Roma katolik hâkimiyetine karşı çıkan Protestanların, aydınlanma çağı yazarlarının moral değerleri dikkate alarak akıl ve insan doğasına uygun tabii hukuk konseptini yeni yorumları bazen status-quo'nun korunması, bazen de yıkılması şeklindeki pratik eylemlere dayanak olarak da kullanılmıştır.

Tabii hukuk kavramı insanın, doğadaki periyodik tekrarlanan düzeni algılamaya çalışmasıyla başlamıştır. Antik çağlardan başlayarak bu düzen fikri ve tabii düzenin bir gün bozulması korkusu, insanların zihnini hep meşgul etmiştir. Zihinsel egzersizler sonucu genelleme tabii hukukun

1 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bix (1996), George (1992).

âdeta kaynağını oluşturmuştur. Evreni ve toplumları idare eden bir nizam (order) veya kuralları seti vardır, bilimin görevi bu nizam ve kaideler setini keşfetmektedir. Schumpeter'in dediği gibi bir bilim herşeyden önce kendisini tanımak ve anlamak ister. Bu istek ve merak olaylar arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerden doğan sorunların analitik incelemesini gerektirir. Bilimin de amacı budur. Sosyal bilimlerde bu merak, bu anlama ve idrak etme arayışı tabii hukuk (natural law) konseptinin kaynağını oluşturur.²

Dar anlamda tabii kanunlar kavramının açıklamasında Aristo'nun tanımı genellikle başlangıç noktası olarak alınır. Bu tanımda doğal (natural) ve geleneksel, görenekssel (conventional) ayrımı yapılmıştır. Tabii hukuk, her yerde geçerli, değişmez, doğanın bütün canlılar için geçerli kıldığı kurallardır. Kendi deyimi ile "ateş her yerde yakar. Burada da Persia'da da."³ Geleneksel görenekssel normlar tarafsız olarak her ne sebeple olursa olsun kabul edilmiş veya ortak uygulama ile kurallaşmış normlardır. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi tanımların kapsamı tarihi gelişim içerisinde farklı dönemlerde farklı yorumlanmıştır. Aristo ikili ayrımın zaman zaman birleştiğini, benzer bir içerik kazandığını oldukça geniş bir biçimde açıklamıştır. İnsan tabiatına idrakine uygun eylem ve durumları "just" uygun olmayanları "unjust" olarak adlandırmıştır.

Tabii hukuku bu şekilde dar anlamda almak, onun kaynağı ile ilgili farklı görüşleri de gündeme getirmektedir. Plato doğal düzen ve hukuki düzenin varlığının sebebini tanrı fikrine bağlamakta, Aristo'da ise bu bağ gözlenmemektedir. Ona göre tanrı fikri ilk eylemle ilgilidir. Dünya oluşumunu bizatihi kendi doğasından alır ve bütün yaratıcı güç onun doğasından gelmektedir.⁴

ROMALILAR VE TABİİ HUKUK

Antik Yunan site devletleri ve bu sitelerin ortaya koyduğu sosyal yapı Roma İmparatorluğu zamanında oldukça değişmiştir. İmparatorluk sınırlarının genişlemesi, savaş ve askeri konular üzerinde yoğunlaşma, statik, sosyal ve ekonomik yapı ile ilgili analizleri çok geri plana atmıştır. Bununla beraber Cicero'nun (M.Ö. 106-43), yaklaşımı ileriki yıllarda Roma hukuk sisteminin oluşmasında oldukça önemli bir başlangıç olmuştur. Yani bir bakıma Cicero Helenist felsefesinin kilise kültürüne yansımalarına yardım etmiştir. Yunanlı filozofların tabii hukuk anlayışını Hristiyan teologların yorumuna açmıştır. Cicero'ya göre tabii hukuk akla ve idraka uygundur ve değişmez. Şerefli insanın görevi bu hukuka uymaktır. Tabii hukuk her yerde

2 Schumpeter (1966), s. 107.

3 Aristotle, Nicomachean Ethics, Book V. S. 295-297.

4 Mayer (1998), s. 461.

aynıdır ve değiştirilemez. Cicero'nun bu vasıflarla tanımladığı tabii hukuk, Hristiyan teologlarca tanrısal düzenlemeler olarak yorumlamıştır.⁵ Buna göre kainat tanrının yarattığıdır. Herşey yaradanın arzu ve bilgisiyle yaratılmıştır ve yaradan tarafından, yüce varlık tarafından idare edilmektedir. Bu ilahi güç, üstün irade, üstün akıl ve idrak tarafından yaratılan alemde nizamın kuralları da belirlenmiştir. Bu anlatım şekli T. Aquinas'ın ebedi hukuk (eternal law) tanımına uygundur. Buna göre ebedi hukuk herkes için geçerlidir. Bu tanıma göre ebedi hukuk hem tabii hukuku hem de moral hukuku kapsamaktadır.

Thomas Aquinas'ın ve diğer skolâstiklerin tabii hukuk anlayışlarına ileride tekrar değinmek üzere Roma İmparatorluğu dönemindeki hukuk ve tabii hukuk kavramlarının gelişimini özetlemeye devam edelim. İmparatorluğun düzenleme konusundaki en büyük başarısı çeşitli sahalarda gerçekleştirdiği hukuki kodifikasyonlardır. Roma hukuk sistemi M.Ö. 753 yılından başlayarak Justinianus'un ölümü M.S. 565 yılına kadar olan dönemde uygulanan hukuk sistemini kapsamaktadır.⁶ Doğu Roma İmparatoru Justinianus İmparatorluğun dağınık hukuki düzenlemelerini toplattırıp çağın geleneklerine uygun şekilde yeniden kodlaştırılmasını sağlayarak tarihin en kapsamlı kodifikasyon faaliyetlerinden birisini gerçekleştirmiştir.⁷ Eski Roma'da hukuk vatandaşlar arası ilişkileri düzenleyen *Just Civile* ve vatandaş ayrımı gözetmeksizin özellikle ticari ve diğer ilişkileri düzenleyen *Jus Gentium* şeklinde gruplandırılabilir. Değişik dönemlerde İmparator kararları ile *Just Civile* ve *Jus Gentium* geliştirilmiştir. Justinians'ın yaptığı derleme *Corpus Juris Civilis* olarak anılmaktadır.

Aristo'nun tanımı ile akla ve idraka dayalı tabii, doğal hukuk Roma hukukunda somutlaşmıştır. Aristo'nun değişim modelinde kullandığı nasafet kuralı *Commutative* adalet, düzeltici adalet kavramının ölçütleri Roma hukukunun pozitif düzenlemelerine kaynak oluşturmuştur.

Justinianus derlemeleri âdeta bugünün gelişmiş ülkelerinin hukuk sistemlerinin alt yapısını oluşturmuştur. Çağdaş hukuk sistemleri ve kapitilizm, âdeta Roma Hukuku üzerinde yükselmiştir. Özellikle Kıta-Avrupa'sı hukuk sistemleri içerisindeki; eşya hukuku, borçlar hukuku, aile hukuku ve miras hukuku içindeki çoğu hukuki düzenleme, Roma Hukuku'nun tarihi gelişimi içerisinde oluşan kavram, hüküm ve müesseselerdir.

5 Mayer (1998) s. 461-462.

6 Çelebican (2003), s. 27.

7 Bu konuda ek bilgi için bkz. Çelebican (2003).

SKOLÂSTİK DÜŞÜNCE VE TABİİ HUKUK

Daha önce belirttiğimiz gibi Aristo'nun tabii hukuk kavramının kaynağını tanrı fikrine bağlama girişimi, Cicero ile skolâstik dönemdeki teologlar arasında bir düşünce paralelliği kurmuştur. Bu dönemde konu ile ilgili kapsamlı çalışma Thomas Aquinas (1225-1274) tarafından gerçekleştirilmiştir. Döneminin en ünlü din bilgininin değerlendirme ve fiyatlandırma (Just Price) konusundaki ekonomik analizleri sonraki bölümlere bırakılarak bu bölümde tabii hukuk konusundaki görüşleri aktarılacaktır. Cicero ile T. Aquinas arasındaki çizgide, yani tabii hukuk kavramının tanrısal düzenlemelere bağlanmasında önemli bir isim Augustin (M.S. 354-430) olmuştur. St. Augustin'e göre ebedi kanunların üstünde bir kanun yoktur. O kutsal akli ve kutsal hikmeti ifade eder.⁸ İnsan yaratılmadan önce uyacağı nizam planlanmış ve belirtilmiştir. Yaradılışla beraber insana bu yükümlülükler tabii hukuk kuralları olarak yansıtılmıştır. Böylece bu yaklaşıma göre tabii hukuk ebedi hukuktan kaynaklanmıştır.

T. Aquinas tabii hukuku akla dayandırarak, rasyonel insanın ebedi (eternal) hukuktan akıl yolu ile çıkardığı düzenlemeler olarak kabul etmektedir. Yani bir taraftan Aristo'cu yaklaşımı dinsel yaklaşımla ve Roma hukukunun pozitif hukuk düzenlemeleri ile bağdaştırmaktadır. Rasyonel yaratık insan akıl ve idraki ile ebedi (eternal) kanunlardan normlaştırdığı düzenlemeleri tabii hukuk kuralları olarak kabullenmektedir.⁹ Yani yaratıcı üstün aklın, rasyonel insana yansımalarının bir sonucu olarak değerlendirmektedir tabii hukuku. Aquinas'a göre ebedi kanun (eternal law), tabii kanun (natural law), insani kanun (human law) ve ilahi kanun (divine law) şeklinde dörtlü bir ayırım mevcuttur. Burada ebedi kanun âleme nizam veren bütün kuralları kapsamaktadır. Bu kapsama fizik, kimya, biyoloji vs gibi bilimsel kanunlar dahildir. Tabii Kanun ise akıl ve irade sahibi insanın algıladığı, ebedi hukukun emrettiği hususlardır. Örnek verecek olursak, insanların iyilik yapması, hayırlı işler yapması, kötülüklerden kaçınması gibi. İyi fiillerle kötü fiilleri ayırt etmek, rasyonel insana bırakılmıştır. İnsani kanunlar ise tabii hukuka uygun insan yapısı düzenlemelerdir.¹⁰ Bu düzenlemeler tabii hukuka uygun değilse kanun varlığını kaybeder. İlahi kanun ise insan akıl ve idrakinin kavrayamayacağı vahiy yolu ile insanlığa iletilmiş kurallardır.

Tekrar tabii hukuk kavramına dönecek olursak, Aquinas insanın doğasında mevcut olan fakat insan akli ile idrak ettiği ahlâki davranış kodunu tabii hukuk olarak görmüştür. Bu anlayışta tabii hukuk, etik ve moral değerlere uygun hukuki düzenlemelerin kaynağını oluşturmaktadır. Bu düzenlemeler

8 Meyer (1998), s. 462-462.

9 Meyer (1998), s. 464-473.

10 Aquinas (1952), s. 215-230.

sosyal gerçeklerden ve zorunluluklardan kaynaklandığı ölçüde de tabii hukuk kavramına uygundur. Aquinas burada Aristo ve Roma hukuki düzenlemelerinin bileşimini insani pozitif hukuk olarak algılamaktadır. Aquinas'a göre pozitif insani hukuk kaynağını tabii hukuk ve doğal haklardan (natural right) yani ahlâki gelenekten ve genel kabullerden almaktadır.¹¹

17. YÜZYIL VE SONRASI TABİİ HUKUK ANLAYIŞI

17. Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak feodal ekonomik yapı ve idari sistemin sonuna yaklaşılması merkantilizmle birlikte merkezi ulus devletinin ortaya çıkması politik ve ekonomik yapıyı üretim ilişkilerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu dönemin skolâstik metodu ve düşünce tarzını felsefi konularda takip eden, din konusunda farklı anlayışları savunan filozofların tabii hukuk konusundaki yorumlarında, özellikle kavramın, kaynağı ve yaşama geçme süreci ile ilgili değişik görüşler ortaya atılmıştır. Bunlar içerisinde, özellikle T. Hobbes, H. Grotius ve J. Locke tabii hukuk konusunda önemli katkılarda bulunmuşlardır.¹² Bu filozofların çoğunluğu metod bakımından Skolâstik doktorların çizgisini izlemişlerdir. Ancak tabii hukuk yorumlarında teolojinin etkisi oldukça azalmıştır. Bu filozofların tabii hukuk anlayışına kısaca değinmek yararlı bulunmuştur.

Hugo Grotius (1583-1645): Hukukta önce insani kanunlar ve ilahi kanunlar ayırımını yaptıktan sonra tabii hukuk kavramını ikili bir ayırımla incelemektedir. Birinci derecede tabii hukuk, Tanrının buyruklarıdır. İkinci derecedekiler ise aklın ürettiği kanun ve kurallardır. Grotius tabii hukukla ilgili görüşlerini De Jure Praedae ve De Jure Belli ac Pacis adlı eserlerinde tartışmıştır. Grotius hukukun kaynağını sosyolojik olgu olarak algılamış, insanın, sosyal bir varlık olarak, sosyal bir toplum içerisinde yaşama ihtiyacını ve bu ihtiyacın gereklerini hukukun kaynağı olarak tanımlamıştır. Grotius'a göre tabii hukuk bir eylemin, doğaya uygunluğu ya da aykırılığı bakımından, moral yönden gerekli olup olmadığını gösteren doğru aklın (recto ratio) bir takım ilkeleridir.¹³ Grotius akılla Tanrı buyruklarını da şu şekilde ilişkilendirmektedir. Aklın ilkelerinin gösterdiği davranışlar ya uyulması gerekli ya da yasaklanmış eylemlerdir. Bu yüzden bunları, Tanrı'nın buyruğu ya da yasakları olarak algılamak gerekmektedir.¹⁴ Grotius'a göre bir eylemin tabii hukuka uygunluğu, eylemin insan aklına ve insanın sosyal bir yaratık olma vasfına, doğasına uygunluğu ile ölçülebilir. Ayrıca bir eylemin bütün

11 Finnis, (1998), s. 22.

12 Schumpeter, bu gruptaki filozofları laik skolâstikler olarak adlandırmaktadır. Schumpeter (1996), s. 116.

13 Grotius (1967) s. 18.

14 Grotius (1967), s. 18.

uluslarca genel kabul görmüş olması da doğal hukukla çatışmadığına karine oluşturabilir.¹⁵ Görülüyor ki Grotius, sadece insan doğasına uygunlukla yetinmiyor, Çiçero'dan farklı olarak daha esnek bir biçimde uluslarca genel kabul görmeyi tabii hukuka uygunluğun karinesi sayıyor.¹⁶

Grotius'a göre insan üstün bir hayvandır. İnsan doğası toplum içinde yaşama arzusuna sahiptir (*appetitus societatis*). Yani insanda, toplum içinde düzenli ve barışçı bir yaşam arzusu vardır.¹⁷ Bu insan doğasından gelen toplum içinde yaşama arzusu, Grotius'a göre hukukun kaynağıdır. Grotius toplum içerisinde barış içerisinde yaşamının asgari kurallarını, hukuksal çerçevesini de tespit etmiştir. Bunlar başkasının malına saygı, haksız kazanç yasağı, sözünü tutma, kusurdan doğan zararın tanzimi, suçlunun işlediği suçun cezasını çekmesi şeklinde belirtmiştir.¹⁸

Grotius'un devletler hukukuna (*Just gentium*) katkıları bir anlamda onu devletler hukukunun kurucusu konumuna getirmiştir. Hollanda'nın denizasırlı politikalarda diğer devletlere karşı durumunu güçlendirecek şekilde devletler arası düzenlemeler önermiştir. Grotius devletler arasındaki ilişkilerle ilgili hukuki düzenlemelerin de kaynağının tabii hukuk olduğunu savunmuş, birlikte barış içerisinde yaşamak zorunda olan devletlerin uyması gereken doğru, aklın ve mantığın gereği kuralların, tabii hukukun gereği olduğunu ileri sürmüştür. Bunlar aynen bireylerin toplumda barış içerisinde yaşamının tabii hukuktan kaynaklanan sözleşme ile tespit edilen asgari kurallara benzemektedir. Bu anlamda anlaşmalara bağlı olmak, devletlerin verdiği sözlere sadık kalmaları (*pacta sunt servande*), kusurlu olan devletin zarar tazmin yükümlülüğü, mülkiyet hakkına saygı gibi devletler arasında geçerli kavramların kaynağı tabii hukuktur.¹⁹ Grotius, haklı savaşın (*just war*) tabii hukuka ve dini hukuka aykırı olmadığını belirttikten sonra açık denizlerin, akarsuların kullanımı, ülkeden ve ırmaklardan geçiş hakkı, iltica hakkı, yabancılara tanınan haklar gibi uluslar arası hukukun konuları ile ilgili özgün görüşler ileri sürmüş, bu konuları tabii hukuk kavramı çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır.

Grotius'un eserlerinde para, fiyat oluşumu, monopol, faiz uygulaması konularına da değinilmiştir. Bu konularda günümüze yansiyabilecek bir katkısı olmamıştır.

Thomas Hobbes (1588-1679): Tabii doğal hukukun önde gelen savunucusu Hobbes'un hareket noktası, Antik Yunan'dan beri bilinen insana

15 Grotius (1967), s. 19.

16 Topçuoğlu (1963) s. 409.

17 Grotius (1967), s. 6-7.

18 Grotius (1967), s. 7.

19 Güriz (2003), s. 190-193.

özgü yaradılıştan gelen egoist eğilimlerdir. Hobbes birey toplum ve devlet ilişkisini genelde insan doğasındaki değişmez eğilimlerin şekillendirdiğini savunmaktadır. Başlıca eserleri *De Cive*, *The Elements of Law, Natural and Politics* ve başyapıtı (magnum opus) diyebileceğimiz *Leviathan*'da bu temayı işlemiştir.

Hobbes'a göre insanın yaradılışından gelen üç özelliği bir çatışma ortamı oluşturmaktadır. Bunlar rekabet, mağlubiyet ve zafer şeklinde tanımlanabilir. Rekabet insanı kazanma hırsları ile şekillendirir. Mağlubiyet korkusu savunma içgüdüsünü, başarı ve zafer ise şöhret arzusunu tetikler.²⁰ Bu duygular her insanda mevcuttur. Ayrıca insanlar fiziksel güçleri, akli melikeleri ve yetenekleri bakımından birbirine eşit sayılabilecek bir konumdadırlar. Hobbes bu şekildeki bir yetenek dağılımından her bir kişinin diğerine zarar verme kapasitesine sahip olduğu sonucuna ulaşmaktadır.²¹ Böyle olunca insan, aynı güdüler taşıyan ve kendisinin eşiti olan kimselerle sürekli bir rekabet ortamında yaşamaktadır. Bu ortamda herkes herkese karşıdır. Savaş olmasa bile savaş endişesi ve gerginliği hakimdir. Hobbes'a göre insanoğlunun bu doğal durumu, savaşa dönüştüğünde her insanı her insanın düşmanı haline getirmektedir.

Böyle bir insan doğasının belirlediği çatışma potansiyeli, insanın kendini koruma duygusunu elbette öne çıkaracaktır. Bu çatışma ortamı insana bazı doğal eylemlerde bulunma hakkı verecektir. Hobbes'un doğal hak (just naturale) olarak tanımladığı bu durum meşru müdafadan daha ileri bir durumdur. İnsan akıl ve idraki ile tehlikeyi bertaraf edecek her türlü önleyici eylemde bulunur. Yani her insan kendi gücünü kullanarak varlığını koruma hakkına sahiptir. Yani dış etki olmaksızın herkes varlığını korumak için aklının ve idrakinin gösterdiği eylemlerde bulunma özgürlüğüne sahiptir.²² Hobbes bu anlamda tabii hak ve tabii hukuk ayrımını yapmaktadır. Tabii hak (Just naturale), ona göre bir eylemi yapma veya yapmama özgürlüğüdür. Tabii hukuk (Lex naturalist) bir haktan, özgürlükten ziyade bir yükümlülüktür, kesin ve bağlayıcıdır. Bu anlamda Lex naturalist insanın akıl ve mantıkla oluşturduğu, uyulması zorunlu kurallardır. Hobbes'a göre, doğal kendini koruma hakkı, insana kendi akli ve anlayışına göre bir eylem serbestisi tanımlanmaktadır. Bu anlamda kendini korumak için herkesin her şeyi yapma özgürlüğüne sahip olduğu ortamda huzur ve güvenin olmayacağı açıktır. Bu huzur ve güven gereksinimi Hobbes'u temel tabii kanun tanımına götürmektedir. Herkes kendi varlığı için barış sağlama ve sürdürme yükümlülüğü altındadır. Barış sağlama ümidi kayb olduğunda da savaşın gerektirdiği bütün imkanları ve

20 Hobbes (1984), s. 185.

21 Hobbes (1994), s. 77-81.

22 Hobbes (1984), s. 189.

yöntemleri kullanır. Hobbes'a göre burada temel tabii kanunla ilgili iki aşama gözlenmektedir. Birinci aşamada barışı arama ve sürdürme, ikinci aşama, barış sağlanamazsa her türlü yöntem ve vasıta kullanılarak tehlikeyi bertaraf etme kuralı.²³ Hobbes bu ikinci aşamadaki temel tabii hukuktan ikinci temel tabii hukuk kuralına ulaşmaktadır. Buna göre barış için insanlar karşılıklı olarak kendi varlıklarını korumak için her türlü yöntem ve vasıtayı kullanma haklarından vazgeçme durumunda çatışma korkusu ve hali ortadan kalkacaktır. Hobbes burada "başkalarından insana nasıl davranmalarını bekliyorsan sen de onlara aynı şekilde davran" şeklinde İncil'de yeralan bir hükme atıf yapmaktadır.²⁴ Hobbes bu noktadan hareketle herkesin her şey üzerinde akıl ve idrakinin gerektirdiği her şeyi yapma hak ve özgürlüğünden karşılıklı feragatinin çatışma durumunu önleyeceğini savunarak konuyu sözleşme yapma fikrine getirmektedir.²⁵

Hobbes açıklanan temel tabii hukuk kurallarından sonra, karşılıklı olarak tabii hakların kullanılmasının bir otoriteye devrini sözleşme (contract) olarak tanımlamakta, sözleşme ile hangi hakların nasıl devredileceğini sözleşmenin tarafları imzası, icrası gibi konuları detaylı bir şekilde incelemektedir. Hobbes temel tabii hukuk kurallarını açıkladıktan sonra diğer tabii hukuk kurallarını da ayrı ayrı incelemiştir. Tabii hukuk kuralı olarak adalet (justice) konusunu çeşitli yönlerden ele almış, değişimde adalet (commutative justice), bölüşümde adalet (distributive justice) ayrımı üzerinde durmuştur. Ayrıca minnettarlık duyma (gratituda), müsamaha (complaisance) gösterme, özür ve af dileme, intikam alma, hakaret yasağı, kibir ve gururla ilgili sınırlamalar, küstahlıkla (arrogance) ilgili yasak, insanlara eşit muamele, müşterek malların eşit kullanımı, hakem veya uzlaştırıcı tayini, insanın kendini taraf olduğu konuda yargıç yerine koyamayacağı gibi temel tabii kanunların dışında 17 konuda tabii hukuka atıfta bulunmuştur.²⁶

Hobbes tabii hukukla ilgili bu açıklamalarından sonra, bir kuralın tabii hukuk kapsamı içerisinde olup olmadığının basit bir şekilde anlatımını da vermektedir. Bir eylemin tabii hukuka uygunluğunun ölçütü olarak "başkalarının sana yapmasını istemediğin eylemleri sen de başkasına yapma" şeklinde özetlemektedir.²⁷ Hobbes'a göre tabii hukuk ebedidir ve değişmezdir. Bunlar aklın dikte ettiği kurallardır.

Hobbes insanların doğal olarak savaş halinde bulunmaları, insanın insana düşman olduğu, hukuk ve felsefe literatürüne geçmiş insan insanın kurdudur

23 Hobbes (1984), s. 190.

24 Hobbes (1984), s. 190.

25 Hobbes (1984), s. 192-201.

26 Hobbes (1984), s. 201-214.

27 Hobbes (1984), s. 214-216.

(homo homini lupus) şeklindeki ifadelerle tanımlanan, insan doğası ile ilgili bir zeminden hareketle tabii hukuk ve tabii hak kavramlarını incelemiştir. Hobbes bu kavramları zaman zaman İncil'den örnekler vererek açıklamıştır. Hobbes'un bu yaklaşımı kendisinin, Aristo geleneğindeki tabii hukuk kavramı ile teolojik anlamda tabii hukuk kavramını birleştirmeyi amaçladığını savunan görüşler yanında, yaklaşımının din dışı, olduğu konusunda değişik görüşler de mevcuttur.²⁸

Hobbes'un tabii hukuk konusundaki görüşlerini kısaca aktardıktan sonra onun insan doğası ile ilgili bir tespitine burada değinmemiz gerekmektedir. Kendisi günümüze yansiyacak ekonomik analizlerde bulunmamıştır. Fakat değiştiği, insanların doğal olarak mutluluk hesabı içerisinde, acıdan kaçındıkları şeklindeki hedonist yaklaşım ileride açıklanacağı gibi faydacı (utilitarianism) yaklaşım konusunda Bentham'a da yardımcı olmuştur. Hedonist yaklaşım daha önce de değinildiği gibi Antik Yunan'dan önce de bilinmekteydi. Hobbes'da Leviathan'da özellikle bu konu üzerinde durmuştur. İyi ile kötüyü mutluluk (pleasure) ve acıyı (pain) çeşitli tanımlarla anlatmaya çalışmıştır. Yani kapitalist ekonomi sisteminin iki önemli dayanağını oluşturan bireyin egoismi (self-interest) ve mülkiyet hakkı Hobbes'un siyaset felsefesinde de mevcuttur. Hobbes'un birinci konu ile ilgili görüşlerinin gelişim çizisini Smith ve Bentham'la ilgili bölümlerde inceleyeceğiz. Mülkiyet konusu ise Hobbes'da Locke'dan farklı olarak bir hak olarak değil bir zorunluluktan doğmaktadır. Hobbes'a göre tanımladığı doğal düzende herkesin herkese düşman olduğu bir doğal durumda herkesin herşeye ortak sahipliği, kaos doğuracaktır. Bu kaosu önlemenin yolu özel mülkiyettir.

John Locke (1632-1704): Ampirik bilgi teorisinin temsilcisi Locke 17. asrın en büyük filozoflarından biridir. Cartesian rasyonalizm karşıtı ampirisizmi savunan Locke'un görüşleri özellikle 17. yüzyıl ve sonrası politik ve felsefi akımları geniş bir şekilde etkilemiştir. Locke "An Essay Concerning Human Understanding" adlı muhteşem eserinde bu yeni yaklaşımı ile Aristo'dan başlayıp skolâstiklerce sürdürülen geleneği ayrıştırmış, tümdengelim (deductive) metodunun çıkarsamalarının kesinliğini tartışmaya açmıştır. Hoşgörü ve özgürlük anlayışı ile politikada liberalizmin fikir babası olmuştur. İnsanın doğuştan gelen yaşama hakkı, özgürlük hakkı ve mülkiyet hakkı kavramlarını kapsamlı bir şekilde ilk defa Locke incelemiş ve bu kavramların insan hakları manzumesi içerisinde uluslararası ortak bir değer haline gelmesine ilk katkıyı yapmıştır.

Locke'un tabii hukuk anlayışında hareket noktası Hobbes'un yaklaşımına benzer. Yani Locke'da insanla ilgili bir doğal durumdan (state of nature) hareket etmektedir. Ona göre insanla ilgili yaradılıştan gelen, yaradanın

28 Konu ile ilgili kapsamlı bilgi için Martinich (1992).

arzu ve niyetiyle oluşturulmuş bir doğal çerçeve vardır. Bu doğal ortam insan doğası ile ilgilidir. Yani tarihsel bir gelişme sonucu ulaşılan bir durum değildir. Bu doğal çevrenin sınırları ve şartları insan doğası ile ilgilidir. Locke insan doğasından, insanın biyolojik ihtiyaçlarından ve yarananın arzu ve niyetinden hareketle doğal durumun esaslarını tespiti çalışmıştır.²⁹ Locke insan doğuştan hür olarak yaratılmıştır. İnsan, bu anlamda eylem özgürlüğüne, mal edinme özgürlüğüne sahiptir. Bu özgürlükler aynı zamanda insanın doğal hakkıdır. Bunların kullanılması başkasının iznine bağlı değildir. İnsanlar doğuştan eşittir. Bu anlamda yaşam hakkı, mülkiyet hakkı, girişim hakkı ve bunların korunması önem kazanmaktadır. Locke'un çizdiği bu doğal durum içerisindeki insanın doğuştan var olan haklarının korunması zarureti sivil toplum ve devlet ilişkisini gündeme getirmektedir. Doğal durum kendisini yönetecek hukuk sistemine sahiptir. Bu da Locke'a göre tabii hukuk doğal, hukuktur.³⁰ Bu hukuk kuralları karşısında herkes eşittir. Bu kurallara uygunluk koşulu ile insanlar dilediği eylemde bulunma, mal edinme, ve yaşam haklarına sahiptir. Bu anlamda doğal hukuk insanın başkalarına ve kendisine zarar verecek eylemlerde bulunmasını yasaklar. Bireylerin bu yasaklara uymasını, başkalarının haklarını ihlalini önleyici bir otoritenin, bir gücün varlığı gerekmektedir. Doğal durumun gerektirdiği, kendisini idare edecek doğal kanunların ihlali karşısında yaptırım gücünü kim kullanacaktır? Locke devletin olmadığı hallerde bu yaptırım gücünün bireylerin kendisine bırakılmasının zorunlu olduğunu belirtmektedir. Ancak Locke kişinin kendisine bırakılacak müdahale hakkını Hobbes'dan farklı olarak sınırlı tutmaktadır.³¹

Görüldüğü gibi Locke da Hobbes gibi doğal hukuk kavramına insanların yaradılışından gelen doğal özelliklerden giderek yaklaşmaktadırlar. Hobbes'da doğal durum insanların bir biriyle çatışma durumunda bulunmaları, Locke da ise insanların doğuştan temel bazı haklarla doğdukları ve doğal durumu bu hakların belirlediği savunularak tabii hukukun kaynağı araştırılmaktadır. Her iki yaklaşımda da insanlar arasındaki eşitlik vurgulanmakta, bu eşitlik skolâstik çizgiden farklı olarak teolojik içerikte değil, analitik anlamda doğal hukukun açıklanmasında kullanılmaktadır. Daha açık bir anlatımla; Hobbes'da insanların birbirine zarar verme kapasitelerindeki eşitlik doğal durumun belirlenmesinde önem kazanmakta, Locke'da ise insanların yaşam, mal edinme ve eylemde bulunma hakları bakımından eşit oldukları vurgulanarak doğal durum tespiti yapılmaktadır. Yani 13-16. Yüzyıllar arası skolâstik çizgiden farklı olarak her iki filozof da eşitlik kavramına moral

29 Locke (1980), s. 8-14.

30 Locke (1980) s. 9.

31 Locke (1980) s. 10.